

MLÁDÍ A STÁŘÍ JAKO KULTURNĚ KONSTRUOVANÉ TĚLESNÉ IDENTITY PŘÍPAD ČESKÉ VÝVOJOVÉ PSYCHOLOGIE DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ

Josef Řídký

**Youth and Old Age as Culturally Constructed Physical Identities:
The Case of Czech Developmental Psychology of the Second Half
of the Twentieth Century**

In this study, youth and old age are viewed as culturally constructed physical identities, whereby the main focus is on the ways in which their representation was constructed within the discourse of Czech developmental psychology of the second half of the 20th century. The investigation is framed by the introduction of the term *corpus*, by which the author tries to highlight the specific nature of these physical identities. *Corpus* is defined by three groups of characteristics: it forms an inventory of characteristic qualities; it locates identity as something original in the human body; it treats the particular identities as separate animal species. On the axis of these groups, it turns out that developmental psychology disqualifies both youth and old age in favour of the dominant identity of adulthood. While youth has an adult body at its disposal, lack of experience and excessive emotivity make it questionable and it is perceived that they require control so as not to threaten a development into a future adult. Old age, on the other hand, is disqualified by weakness of the body and overabundance of experience, which turn it into a mere caricature of a former adult. Both identities are thus subjected to a symbolic adultocentrism.

Keywords: gender studies, youth studies, ageism, developmental psychology, marginal groups in the 20th century

Josef Řídký (*1986), Ph.D. student in Comparative Literature, Faculty of Arts, Charles University in Prague, ridky.josef@gmail.com

Několik hypotéz úvodem

Co se dnes jeví veskrze banálně, bylo zpočátku malým zemětřesením: v perspektivě lingvistického obratu se totiž ukázalo, že naše pojmové systémy, myšlenkové pevnosti a zdánlivě transparentní a objektivní skutečnosti představují pouhé historické nahodilosti; že spíš než do říše idejí a zjevených pravd patří na nepřehledné tržiště dějin. Jak obrat k jazyku postupoval napříč disciplínami, další a další pevné body čisté racionality, další zděděná moudra začaly prozrazovat svůj původ v prachobyčejných společenských třenicích, v lůně historie. Když přišly na pořad dne Věda a Medicína, začalo ze sebe jako nepohodlné a zastaralé šaty shazovat jednotlivé vrstvy kultury a jazyka samotné lidské tělo. Ženství, mužství a sexuální orientace; rasa nebo etnicita; stáří, mládí či dětství; ale i nemoc nebo tělo samotné, všechny tyto zdánlivě neutrální a neměnné kategorie vznikají v prostoru a čase a napříč civilizacemi a epochami získávají rozdílné významy a obsahy. Přesvědčení o kulturní a historické podmíněnosti tělesných identit je mým výchozím předpokladem.¹

1 Jedná se o přesvědčení, jež je podpořeno půl stoletím bádání, neboť kolem zmíněných pojmů se dnes ustavily již celé vědní disciplíny a jejich sémantikou, genezí, historickou i sociální praxí se potom zabývá značné množství literatury. Nebudu čtenáře unavovat přílišnými detaily, proto uvedu jen vybrané tituly. Pro základní přehled feministických teorií a seznámení s přístupy gender studies odkáži na PAVEL BARŠA, *Panství člověka a touha ženy*, Praha 2002. Pro obrazy maskulinity R. W. CONNELL, *Masculinities*, Berkeley-Los Angeles 2005, a další díla téhož autora, PIERRE BOURDIEU, *Nadvláda mužů*, Praha 2000, nebo kratší, ale široce pojatý JOHN TOSH, *What Should Historians do with Masculinity? Reflections on Nineteenth-century Britain*, History workshop journal 1/1994, s. 179–202. Co se LGBT témat týče srov. EVE KOSOFSKY SEDGWICK, *Epistemology of the Closet*, Berkeley-Los Angeles 2008, dále s tématem tohoto textu šťastně spřízněný SIMON LEVAY, *Queer Science: The Use and Abuse of Research Into Homosexuality*, Cambridge-London 1996 či „Miluji tvory svého pohlaví“: *homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*, (edd.) PAVEL HIML, JAN SEIDL, FRANZ SCHINDLER, Praha 2013. Historickou podmíněností různých konceptů rasy se zabývá sborník *Race, Science and Medicine, 1700–1960*, (edd.) WALTERAUD ERNST, BERNARD HARRIS, New York 1999. Náš výchozí pojem potom vděčí za inspiraci ELSA DORLIN, *La matrice de la race. Généalogie sexuelle et coloniale de la nation française*, Paris 2009. Stáří je tematizováno dnes již kanonickým ROBERT R. BUTLER, *Why Survive? Being Old in America*, New York 1975, dospívání a mládí potom v NANCY LESKO, *Act Your Age! A Cultural Construction of Adolescence*, New York 2012; ERICA BURMAN, *Developments: Child, Image, Nation*, New York 2008; CHRISTINE GRIFFIN, *Representations of Youth: The Study of Youth and Adolescence in Britain and America*, Cambridge 1993. Co se imaginací nemoci a těla týče, odkáži čtenáře na MICHEL FOUCAULT, *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha 1994; *The Disability Studies Reader*, (ed.) LENNARD J. DAVIS, New York-London 2013; konkrétněji k tělu THOMAS LAQUEUR, *Making Sex: Body and Gender From the Greeks to Freud*, Cambridge 1990; *The Making of the Modern Body: Sexuali-*

Jsou to právě kulturní reprezentace stáří a mládí, tedy obrazy v čase se vyvíjejícího lidského těla, na které se tato práce zaměřuje. Na vybraných textech české, resp. československé vývojové psychologie a přidružených věd od druhé poloviny 20. století dodnes bych rád ilustroval způsob, jakým jazyk, kultura či diskurz dávají vyvstat obrazům mládí a stáří.

Obě dvě kategorie se následně pokusím pojmut jako svého druhu *gendery*, a to v tom smyslu, v jakém o pojmu mluví Joan W. Scottová, totiž jakožto o „primárním způsobu označování mocenských vztahů“ zahrnujícím „kulturně přístupné symboly evokující množství (často protirečících si) reprezentací“, které doprovází normativní koncepty, jež limitují symbolickou sémantiku kulturního tezauru, aby sevřely možné interpretace symbolů v patričním – ne nutně hegemonním – diskurzu.² V odkazu na definici Joan W. Scottové se vědomě vyhýbám zmínkám o mužských a ženských identitách, o formách maskulinity a femininity: to proto, že na mládí a stáří se chci zaměřit jako na autonomní, zcela svébytné a prvotní tělesné identity, které by nebyly onomu „primárnímu způsobu označování mocenských vztahů“ o nic vzdálenější než *gender* samotný. Jinými slovy, chci je myslet jako *gendery*, jež nejsou fixovány na kategorii pohlaví (anebo, slovy Butlerové, na trojjednost pohlaví-genderu-touhy, které v jejím pojetí pojem zakládají).³ Abych zamezil matení pojmů, zavedu z heuristických potřeb namísto pojmu *gender* pojem *corpus*, jímž budu označovat tělesné identity vůbec, tj. i ty, které se nutně nezakládají na pohlaví.⁴

ty and Society in the Nineteenth Century, (edd.) CATHERINE GALLAGHER, THOMAS LAQUEUR, Berkeley 1987. K uvedeným tématům je ještě třeba přičíst intersekcionalní diskusi, za jejíž zakládající text je obecně považován KIMBERLÉ CRENSHAW, *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color*, Stanford Law Review 6/1991, s. 1241–1299, která přesouvá těžší diskuse na interference mezi uvedenými tělesnými kategoriemi a dalšími sociálními třídami. Nutno dodat, že do jejího hájemství by spadaly i mnohé výše zmíněné texty. Jak již bylo řečeno, jelikož se kolem dotyčných tělesných kategorií ustanovily celé vědní disciplíny, tento výběr zůstává pouze ilustrativní.

2 JOAN W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, The American Historical Review 5/1986, s. 1067.

3 *Genderem* v uvedené trojici jsou specificky míněny vzorce chování a zaběhnuté stereotypy. K triádě JUDITH BUTLER, *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, New York-London 1999, s. 11–18, 30n.

4 Cesta od identit spojených s pohlavím k tělesným identitám tak vůbec, tedy od *genderu* ke *corpore*, pochopitelně není samozřejmá ani přímočará a žádá si důkladnější zdůvodnění. Protože tento text chce být především případovou studií a protože na rozsáhlou konceptualizaci zde není prostor, nezbyvá mi než své úvahy ponechat ve formě hypotéz a čtenáře odkázat na svou neotřetěnou diplomovou práci: JOSEF ŘÍDKÝ, *Gender, identita, tělo*, Praha 2012, s. 21–28, 46–73.

V textech vývojové psychologie a přidružených oborů budu tedy stopovat *corpus* mládí a stáří. Termín samotný je do značné míry inspirován dekonstrukcí vedenou Judith Butlerovou v knize *Gender Trouble*, zvláště pak její výzvou k pořádání, konstruování nových, svěbytných genderových identit.⁵ Pojem *corpus* však její metodu otáčí: spíše než z tvoření nových identit si bere inspiraci z pozoruhodné diagnózy dominantních genderů a jejich parodických karikatur – ty jsou totiž identifikovány jako soubory ustálených atributů, jako jakési „identitní trsy“, jejichž jednotlivé prvky je možné vcelku libovolně přesouvat a tvořit tak zbrusu nové gendery. Pojem *corpus* jde pouze o ten krok dál, že některé z atributů genderových identit vypouští zcela (pohlaví nebo touhu), zatímco jiné nově integruje (například věk). Bez pohlaví a pohlavnosti jde ale jen stěží mluvit o genderech; proto bylo třeba zavést neutrálnější pojem, který by postihoval pokud možno všechny od těla odvozené identity. Na konceptuální úrovni tak užití slova *corporis* poskytuje pojmosloví, jež se s to převést předměty rozličných disciplín na společného jmenovatele.⁶

Corpus jakožto schéma integruje rozličné, jindy neutrální a netečné tělesné prvky do konfigurací, které právě svým specifickým ustrojením definují konkrétní tělesné identity: jednotlivé podoby mužství a ženství, věku, sexuální orientace, rasy apod. Pohyb probíhá reverzibilně: jednou ustanovený *corpus* jakožto poslední označované zpětně kontaminuje dotyčnou konfiguraci jako *typickou* a netečné tělesné prvky činí *příznakovými*. První linii vede vývojový psycholog, který ve zvýšené hladině dopaminu spatřuje jasnou příčinu mladistvého radikalismu, který je přece tak charakteristický pro dospívání, druhou linii zase šošák, který nad radikálním dorostencem spráskne ruce a zvolá cosi o hormonech.

5 J. BUTLER, *Gender Trouble*, s. 181–190.

6 Hlavní rozdíl vůči intersekcionalní diskusi by pak spočíval v tom, že *corpus* nechce působit kumulativně, ale že jednotlivé identity pojímá ideálně-typicky v jejich diskurzivním rozvrhu a přiznává jim autonomii. Jakožto konceptuální nástroj se soustředí především na různé způsoby, jakými tělo vstupuje do jazyka a podílí se na performaci identity. Než bude pojem zbrkle nářknut z esencialismu, nabídnou tuto perspektivu: pokud se jistá část intersekcionalní diskuse ptá po životních podmínkách například mladých hispánek, černých gayů nebo stařen (v nějakém prostoru a času), jak už předem ví, jak své subjekty označit? Musí již držet nějakou historicky determinovanou ideu stáří a mládí, černošství a hispánskosti, ženství či homosexuality. Vychází tedy z nějakého apriorního vědomí různých *corporum*, které vlastní analýze předcházejí. Naopak ve chvíli, kdy se další část intersekcionalní diskuse snaží „dát promluvit subalternímu člověku“, tj. nechat mluvit tu zkušenost, která se standardním pojmutím vymyká, která nechce, aby za ni mluvili filantropové a bílé feministky, může být koncept *corpus* heuristicky obzvláště užitečný, neboť umožňuje téměř nekonečné variace v pořádání nových, jiných či marginalizovaných tělesných identit.

Pro potřebu historické analýzy lze identifikovat tři bloky, jimiž *corpus* prochází: 1) Stejně jako genderový stereotyp normuje (nebo se domnívá normovat) či definuje podobu lidského jednání a prožívání a stejně jako přisuzuje každé roli typické vlastnosti, atributy a společenské role, tak i věkové kategorie sugerují, jak ještě mnohokrát uvidíme, jisté lidské typy, charakteristické chování, psychické kvality, zájmy a horizonty. 2) Jak gender, tak zde koncipované kulturně konstruované tělesné identity mají tendenci klást se jako cosi objektivního, tedy přirozeného, neměnného a totálního. Proto máme jejich příčiny zpravidla nacházet v tělesných dispozicích, v neredukovatelné pravdě rozmnožovacích orgánů, hormonů, v kondici mozku nebo psychickém ustrojení. To úzce souvisí s prvním bodem, neboť fyziologicky ustanovené lidské tělo má být dáno jednou provždy a jemu přisuzované atributy takto učiněny neměnným a vyčerpávajícím popisem dotyčného živočicha. Z toho 3) plyne, že jednotlivé lidské skupiny jsou učiněny navzájem neprostopupnými. Liší se anatomickým uzpůsobením i povahou orgánů; mají odlišnou nosologii, dovednosti i charaktery, způsoby prožívání i společenskou perspektivu. Vznikají mezi nimi nepřekonatelné ruptury, stávají se odlišnými lidskými třídami, jsou si cizími rasami, tzn. jsou neredukovatelně separovány pravdou svých těl jakožto odlišné živočišné druhy.⁷

Celý koncept jsem se rozhodl ilustrovat na diskurzu vývojové psychologie, neboť strategie medicínské diagnostiky představují nejpozději od dob Galéna bohatý rezervoár tvorby rozličných *corporum*. Vzhledem k zájmu o kategorie věku byla vývojová psychologie logickou volbou, a to čistě pro svou rezultativnost (ze stejného důvodu bylo třeba přistoupit i k textům z oborů sexuologie dorostenců, gerontologie nebo thanatologie). Tento text nepřináší analýzu diskurzu vývojové psychologie jako takové, i když k jejím metodám a strategiím bylo nezbytné přihlédnout.⁸ Zájem této práce se omezuje právě na prověření pojmu *corpus* a na načrtnutí obrazů mládí a stáří, jak před námi z textů vývojové psychologie vystávají.

7 V takto zaujaté perspektivě je, myslím, zjevné, že se tato studie bude věnovat především dějinám útlaku a trestání těla, neboť ve dvojici „reprezentovat“ (vertreten) a „re-prezentovat“ (darstellen), jimiž Spivaková vede linii schopnosti „subalterního člověka“ promlouvat, se zde zvolený medicínský diskurz řadí jednoznačně do první kategorie: je oním jazykem, který svému objektu bere hlas, autenticitu i identitu, aby za něj promlouval fikcí jemu přisouzeného *corporis*. GAYATRI CHAKRAVORTY SPIVAK, *Can the Subaltern Speak?*, in: Táž, *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*, Cambridge 1999, s. 29–37.

8 Dnes již klasický text dekonstruující vývojovou psychologii představuje ERICA BURMAN, *Deconstructing Developmental Psychology*, New York 2008. Poprvé byl vydán v roce 1994.

Corpus mládí: postpubescent, adolescent, dospívající

Pro pochopení jednotlivých stereotypů, aby bylo možné podchytit specifickou práci reprezentací, je třeba nejprve vyšetřit samotnou metodu každého psychologického systému. Mým výchozím bodem bude psychontogenetika Václava Příhody.⁹ Nepřekonatelným paradigmatem československé a české vývojové psychologie je víra v různou míru korespondence duše a těla, ať už existuje ve formě přímé kauzality, korelace nebo zrcadlení. Nejedná se o manicheismus, neboť tělo má vždy primát, resp. tvoří neodmyslitelné médium psychické nadstavby. U pozdějších spisů bude vidět, jak případná změna primátu nutně vede k jisté formě solipsismu, kdy proměna na myšlenkové úrovni zákonitě iniciuje adekvátní reakci těla; jinak by nebyla možná. Hlavní teze psychontogeneze se dá shrnout asi takto: Jako se v průběhu tělesné ontogeneze mění tělo, tak i mysl nutně reaguje a postupuje ve vývojových etapách; každá přitom představuje relativně autonomní stadium, jakému přísluší vlastní medicína, nosologie, psycholo-

9 Absolvent germanistiky a romanistiky na Filozofické fakultě v Praze Václav Příhoda (1889–1979) směřoval celé své životní úsilí do pedagogiky a psychologie. V roce 1925 se habilitoval a roku 1945 získal profesuru. Vycházel z psychologické školy vědeckého pozitivismu Františka Krejčího a ve 30. letech byl při příležitosti studijního pobytu v USA přímým žákem amerického behavioristického psychologa Edwarda Thorndika, autora *the law of effect a the law of experience*. První zákon vysvětluje, jak se v návaznosti na určitý stimul osvojuje odpovídající typ reakce. Pokud chování reagující na podnět doprovází pozitivní či pocit uspokojení, subjekt si dotyčnou reakci spíše osvojí. Dle druhého zákona potom návyk anebo automatismus chování vzniká v závislosti na opakování, tzn. že po stimulu následuje totéž chování tím spíše, když se tato dvojice často opakuje, tj. když po tomtéž stimulu často následuje totéž chování. Ne nezajímavá je podobnost s reflexním obloukem I. P. Pavlova. Vedle behavioristické inspirace byl Příhoda nepochybně ovlivněn Erikem Eriksonem, žákem Anyy Freudové, jenž rozšířil freudovskou periodizaci duševního vývoje, jejíž těžší spočívalo v dětských a dorosteneckých letech, až do období dospělosti a stáří. Tu s určitými modifikacemi nacházíme i v dnešních titulech. Příhoda založil vlastní psychologickou školu; ta je artikulována především v tetralogii *Ontogeneze lidské psychiky*, jež vznikala v letech 1956–1974, přičemž torzo prvních dílů z 50. let vyrostlo do čtyřsvazkového systému zakončeného v 70. letech. Text nabývá definitivní podoby až od druhé edice (se kterou pracuji i zde). *Ontogeneze* měla být především vysokoškolskou příručkou, o čemž svědčí celý titul knihy *Ontogeneze lidské psychiky: Učebnice pro vysoké školy*. Příhodův systém se mohl díky několikerým reedicím a vysokému počtu nákladů těšit značné pozornosti studentů i veřejnosti, nehledě na další vliv uvnitř psychologických disciplín. Vliv a autoritativnost Příhodova díla na další vývoj oboru jsou nesporné. Neprojevují se snad poslušností následovníků vůči metodě či epistemologii, ty byly ostatně anachronické už v době svého vzniku, kdepak. Příhoda otevřel a zároveň vymezil horizont československé vývojové psychologie, jakkoli se k ní sám neřadil, coby vědy o v čase se měnícím uspořádání lidské psychofyziologie. Ontogenetická tetralogie poznamenala všechny autory, se kterými dále pracujeme, a to nejen na úrovni citací či snad povšechné obeznámenosti, ale strukturací konceptů a definováním možností myšlení vůbec.

gie i společenské projevy. „Za dělidlo jsme volili charakteristiku každého životního odstavce, v níž tvoří jednotu biologický růst, sociální zaměření i psychický odraz celkového vyrovnávání se životními situacemi stále se měnícími.“¹⁰ Takové ryze stadiální vnímání koresponduje se shora popsanou prací *corporis*: ustanovením charakteristických etap, jimž odpovídá příslušná autonomní povaha těla i duše, se vydělují živočišné druhy, které jsou v prvním plánu charakterizovány svým věkem a mezi kterými zejí nepřekonatelné ruptury. Pochopitelně že každý časem zestárne, pubescent v adolescenta a ten v senescenta. Ať už se však jedinec nachází v kterémkoli ze stadií, jeho zkušenost se stává nepřenositelnou, vykazuje jiná specifika a vlastnosti než ostatní kategorie; jakožto subjekt bude ustanoven odlišně. Pouze změnou těla, zestárnutím lze dosáhnout kvalit odlišného věkového *corporis* – ale bylo by bláhové si myslet, že je zde věk skutečným hybatelem.

Úzké spojení těla a duše, avšak spíše než o spojení by bylo namístě mluvit o závislosti, vychází ze snadné paralely mezi evoluční přírodovědou a psychologí. Jako vyvinutější a organizovanější orgány nervové soustavy umožňují vznik sofistikovanějších projevů živých organismů, tak každé fyziologické uspořádání mozku determinuje projevy svého nositele. „Složitost živočišného a lidského chování roste celkově s velikostí hemisfér, jež participují hlavně na váze mozku u lidoopů a u člověka. [...] Složitost chování je tím větší, čím je kůra mozková, a zejména některé její oblasti, hlubší. [...] Zdá se málo sporné, že snadnost prostupu vzruchů přes synapse je jednou z hlavních příčin větší složitosti chování.“¹¹ Idea života jako souboru veskrze kauzálních a zákonitých reakcí sahá až k novověkému mechanismu, ve své moderní psychologické transformaci se poté zaštiťuje především značně materialistickým čtením I. P. Pavlova. V následující pasáži Příhoda osvětluje, jak nutnost reagovat na měnící se vnější podmínky vedla k formování složitějšího živočišného chování, přičemž „vznikaly dočasné vztahy mezi specifickými organickými úkony a vnějšími předměty, které se opakováním reakcí zpevňovaly, takže se posléze vytvořily nové reflexní dráhy, které se již neomezovaly na podkoří, nýbrž byly vázány na vyšší, korovou činnost. Je trvalou zásluhou I. P. Pavlova, že prozkoumal zákonité tvoření těchto reflexů, které umožňovaly jemnější přizpůsobení živočichů složitému prostředí.“¹² Tentýž proces lze v sublimované verzi nalézt i ve vyšší činnosti mozkové. Psychontogenetika „může právem předpokládat, že každý psychický akt, i nejjednodušší, je pohybový,

10 VÁCLAV PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky I. Vývoj člověka do patnácti let*, Praha 1971, s. 13.

11 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky I*, s. 31, s. 29–30.

12 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky I*, s. 31–32.

vyrovnávající člověka s vnější situací nebo s ‚niterným‘ podnětem, vycházejícím z představy nebo z mnemonického zásobníku. [...] Úkolem psychontogeneze je zkoumat, jak se mění chování člověka v postupných věkových fázích. Předpokládáme, že není žádný psychický akt izolován, nýbrž že je zákonitě vázán na bázi celkového chování, jehož je nutným projevem.“¹³ Pavlovovo pojetí reflexu se zde pro Příhodu šťastně snoubí z Thorndikovými dvěma zákony, jejich spojení dává vzniknout na fyziologii postavené objektivní a zákonité psychologii normovaného chování. Protože lidské jednání závisí na fyzických podmínkách, jež ho umožňují, jednotlivé ontogenetické kategorie vytyčují zcela autonomní živočišné druhy, kterým zase odpovídají typické vlastnosti. Samotné epistemologické podmínky Příhodovy vědy tak svědčí konstruování věkových *corporum*.

Autor se dále snaží zavést prvky marxistického pojetí vývojovosti, dialektičnosti a pokroku. Mají představovat pojmový aparát, teoremy, v jejichž kategoriích své uvažování pořádá. Bylo by unáhlené smést je ze stolu jako poplatné době; naopak, představují integrální metodologickou součást. Jejich praxe ale přílišné inovace nepřináší, zabředává do téže soustavy fyziologické determinace. Například dialektika kvality a kvantity: „Každá kvalita charakterizující předmět je zároveň vyznačena jistým stupněm kvantitativní velikosti, za níž by již přešla v předmět jiný. U dítěte mužského pohlaví je kolem 12. roku vylučováno asi 220 androgenových jednotek, načež jejich počet rychle stoupne: jde o skok do pubescence,“¹⁴ tedy do kvalitativně odlišného psychontogenetického stadia, ve kterém máme co do činění s odlišným fyzickým tělem odlišných vlastností, kvalit. Kdybychom setrvali pouze u kvantitativních dat (v případě dětí třeba u výšky, slabší paměti, menší pozornosti), spadneme do čirého materialismu; pouze kvalitativní hledisko zase zavání idealismem. Příhodovo řešení má být dialektické, protože změnou kvantit přecházíme v nové kvality. Ať už to pro autora znamená cokoli, v textu se tato dialektika projevuje tvrdou tělesnou determinací, které odpovídá příslušný psychologický stav. Nechtěně tak definoval podmínky *corporis*: jiným pořadím kvantit opravdu vzniká nová kvalita, neboť kvantity

13 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky I*, s. 31–32. Příhoda nebyl ve své době jediným, kdo přišel s pavlovovsko-darwinistickým vysvětlením lidského jednání. Mnohem hrubší soustavu návyků, iniciovaných vjemy libosti a nelibosti, načrtl například brněnský sexuolog Emil Žalman. „Kulturní potřeba navštívit výstavu obrazů: Výstava je místem příjemného barevného prostředí, je to tedy vrozená potřeba člověka. Uspokojí se tam získané, naučené, nacvičené estetické potřeby. Je-li člověk častějším návštěvníkem výstav, je donucován navštěvovat je potřebou návyku.“ – EMIL ŽALMAN, *Rozhovory o lásce a manželství*, Praha 1958, s. 282.

14 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky I*, s. 42.

charakterizují tělesnou identitu jako svébytný druh, zatímco kvalita jim dodává zdánlivou autonomnost; chtěl-li bych změnit své kvality, musel bych se stát jiným tělem. Celou vývojovou psychologii motivuje zkratkovitá paralela s dospíváním a růstem dítěte, kde lze vskutku pozorovat myšlenkový růst v závislosti na dramatických proměnách těla.¹⁵ „Takto rozumí ontogenetik například období pubescence: přibývání androgenů, estrogenů a gonadotropních látek z hypofýzy působí zvýšení růstu a rozvoj sekundárních pohlavních znaků, až posléze další zvýšení hormonů v míře zdánlivě zcela nepatrné vytvoří novou biopsychickou kvalitu, jejímž projevem je puberta.“¹⁶ Po tomto náčrtu můžu přistoupit k vlastní ontogenetické konstrukci mládí.

Mládež ve věku od patnácti do dvaceti let, v Příhodově slovníku postpubescenci, musí být jako ontogenetická kategorie především diskvalifikována. Veškerá její činnost bude zneplatněna, což je paradoxní i překvapivé, protože tělesně už odpovídá dospělému člověku, a to jak fyziologicky, tak intelektuálně.¹⁷ Diskvalifikace probíhá na nesčetných úrovních. Dorostenci nejsou v první řadě ještě vhodně socializováni. „Je-li však dozrání jednotlivých rozumových funkcí i jejich celistvé souhry v inteligenčním aktu skutečností, osvětluje se nám problematika tohoto období: tělesné i psychické schopnosti nesouhlasí se společenskou nevyspělostí. [...] Protože postpubescent nemá ještě dost cviku v společenských formách, dochází neodvratně k nebezpečným výbuchům, ba k rozchodu starší generace s mladší. Jednou z hlavních příčin konfliktu je tedy vyspělý mechanismus rozumových operací s omezeným rozsahem i obsahem myšlení.“¹⁸ Privilegium dospělého těla, ze kterého by přece v duchu pavlovovské evoluce měla plynout adekvátní psychická výbava, je okamžitě podvázána a zlehčena. Mládež může nakrásně disponovat týmiž intelektuálními kapacitami jako dospělí, ale její myšlení nebude nikdy stejně hodnotné. Mladí například inklinují k abstraktnímu myšlení. „Protože abstrakční pochody nejsou dosud opřeny o postačující množství zkušenostních faktů, luští se

15 Tuto paralelu zjevně motivoval Jean Piaget, další z předchůdců vývojové psychologie, jenž své celoživotní dílo zasvětil výzkumu proměn dětského myšlení. Avšak zatímco Piaget se zabýval především rozvojem dětské kognice, jejíž změny lze doprovodit fyziologickými pozorováními vývoje mladého mozku, pozdější vývojové psychologové mají tendenci spatřovat v této souvislosti precedent či vzorec pro lidský psychologický vývoj vůbec.

16 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky I*, s. 44–45.

17 VÁCLAV PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II. Vývoj člověka od patnácti do třiceti let*, Praha 1974, s. 44, 127: „Postpubescence je tedy po anatomické a fyziologické stránce obdobím nikoli již organické přestavby, jakým byla pubescence, nýbrž dobudování a postupného zesilování.“ (s. 32).

18 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, s. 77–78.

otázky racionalisticky. [...] Tato přímočarost inteligenčních soudů vede k přímým a pohotovým odsudkům i k nadšené propagaci tezí světového názoru.¹⁹ Stojí za povšimnutí, jak diskvalifikace dospívajícího intelektu s sebou strhává a delegitimizuje i jistý typ politického jednání – jakkoli angažovaná horlivost nemusí s mládím nijak souviset, svým sloučením s atributy jinošství získává i vlastnosti nechtěné, především intelektuální nezkušenost. Další pasáže zlehčují neadekvátní a přepjaté city, touhu, jež nedokáže rozlišovat mezi láskou a erotikou, ale i předčasně sňatky, které patří až do dalšího psychontogenetického stadia – *mecitma*, dospělosti.²⁰ Takový postup implicitně sugeruje nevyzrálost postpubescentů, jsou učiněni nesvéprávnými a odcizeni vlastnímu životu, nevidí jeho pravou povahu, neorientují se v pravdivých a temných strukturách světa. Exemplum o sebevrahotvi tyto kvality kondenzuje. „Mladý sebevrah je oddělen od společnosti, s kterou se ještě nedovedl sžít. Pozoruje *subjektivně*, se zřetelem jen k sobě samému. Tím, že se nevrátil do kolektivu, nevyvinul v sobě pocit povinnosti účastnit se společenské práce za všech okolností a neuvědomil si oporu, jakou je ohromná, tisíciletá síla vlastního národa.“²¹ Mládež, z titulu svého stadia nesvéprávná a nesocializovaná, nevidí svět správně, adekvátně. Pro tuto elementární diskvalifikovanost je třeba přistoupit k tvrdým biopolitickým opatřením.

Dospívání představuje v životě jedince neuralgický bod, neboť determinuje mnohé trendy a procesy života pozdějšího. Právě mladý člověk rozhoduje, zda bude v dospělosti slabochem, nebo zásadovou osobou, jakou zvolí sexuální orientaci a zda se bude vyvíjet neúchylně. „Člověk i tu vyrůstá v ucelenou bytost, na níž další vývoj provede úpravy již jen okrajové.“²² Právě toto ontogenetické stadium si vybírá vysokou školu, práci, kariéru, a determinuje tak pozdějšího adulta. Navzdory domnělé psychofyzické zralosti zůstává postpubescent pouhou podmínkou, předpokladem budoucí dokončené a plnohodnotné osobnosti s uceleným a bezpříznakovým tělem dospělého, objektivním tělem člověka.²³ V sázce je příliš mnoho a nelze nechat dospívající balancovat na ostří nože jen

19 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, s. 127.

20 To může být překvapivé, neboť třeba taková sexuologie obyčejně buržoazní morálku manželství sveřepě hájila. V Příhodově epoše asi větší pozdvižení vyvolávaly předčasné sňatky, kdežto normalizační příručky by byly rády alespoň za ně. Je pozoruhodné, jak nenápadně prorůstá společenská norma dispozitivem těla a věku. Stačí ji prohlásit stadiem vývojové psychologie, aby se stala objektivní a nepříznakovou.

21 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, s. 73.

22 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, s. 111.

23 K ne nepodobným závěrům se dochází i v N. LESKO, *Act Your Age!*, s. 91–115, takže se dá zajisté uvažovat o tom, že se jedná o obecnější západní fenomén.

tak. Mladé bude třeba vychovat a ochránit ve jménu dospělých, kteří se z nich vylíhnou jako motýli z larvy. Dorostenci prý rádi cestují, sportují, tělesně se namáhají a zdokonalují v kulturních činnostech, čímž dispozitiv nenápadně vznáší imperativ, dle kterého mají mladí tyto typicky mladé aktivity pěstovat. „Doba mládí je až do 20 let dobou učení. V naší civilizaci je nutno uvažovat o myšlence spojení vyučování s produktivní prací až do tohoto věku. [...] Je úkolem *duševní hygieny*, aby podle tohoto ideálu a podle lidských možností upravila denní režim člověka, který dokončuje teprve svůj tělesný i psychický vývoj.“²⁴ Žádný jiný *corpus* nepodstupuje takové množství biopolitických intervencí, direktiv, vstupů a opatření. Míře nesvéprávnosti mládí se vyrovná jen její osudovost vzhledem ke zbytku života; proto lze nechat zde působit enormní množství zásahů.²⁵ Byla by stejná praxe možná u *corporum* dospělosti a stáří? Stěží.

Jestli něco k mládí dále neodmyslitelně patří, pak to je chronická romantičnost. Postpubescenti v duchu německého romantismu například hluboce prožívají krásu přírody. „Estetické zážitky krajiny jsou již plně dozrálé, ba dosahují svou neobnošeností větší hloubky než kdykoli později.“²⁶ Unikají do denních snů a fantazií, jež mají nepochybně hygienický efekt, nesmí však přerůst v naprosté spekulativní odtržení, a dokáží vnímat umění opravdově, nejintenzivněji ze svého života, a dokonce ho i tvoří, byť juvenilně. „Omezený rozsah zkušenosti, niterný neklid a nedokonalá technická vyspělost brání tomu, aby člověk před dvacátým rokem podal dílo opravdu zralé, které by trvale obohatilo kulturu národa i lidstva.“²⁷ Ty proklaté zkušenosti, právě ony definují zbytek postpubescentova povahopisu. Patří sem jistý stupeň metafyzičnosti; dorostenec cítí své intelektuální dovednosti a hned chce proniknout do všech záhad. „Protože nemá tolik empirie, aby je mohl řešit dialekticky, činí tak racionalisticky a spekulativně. Tento způsob řešení filosofických problémů je typický pro celé toto období.“²⁸ Stejná nezralost a neuzavřenost motivuje i výše zmiňovanou revolučnost, horlivost či snad až militantnost a fanatismus.

24 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, s. 38.

25 Pro žánr dorostenecké příručky bylo množství formativních biopolitických opatření typické. Sexuolog Josef Hynie doporučuje jinochům v knize *Mladé mužství*, Praha 1945, otužovat se a sportovat. V knize *Dospíváte v muže*, Praha 1965, doporučuje totéž, když horuje proti nekňubům a zbabělcům. Dívkám se zase radí cvičit v příručce RUDOLF PETER, JOSEF HYNIE, VÁCLAV ŠEBEK, *Dospívající dívka: lékařské poučení ženské mládeži*, Praha 1958.

26 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, s. 40.

27 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, s. 122. Další příklady romantičnosti mládí s. 43, 85, 94, 118.

28 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, s. 85.

Nyní již mohu shrnout strukturální prvky *corporis* mládí, jak se rýsují u Příhody. Postpubescent podstupuje z různých úhlů permanentní diskvalifikaci, žádnému jeho činu nelze přiznat legitimitu, neboť bude vždy odcizen sám sobě. Zároveň podléhá nevidanému množství biocenských intervencí, protože jeho nezpůsobivé tělo je třeba teprve zformovat a socializovat, aby byl odveden od naivity, nerealističnosti a ukvapenosti. Atribuice, jež se mládí připisují v dosti svévolném a snad i náhodném procesu, ve svém důsledku patologizují konkrétní konání, kladou neprostopupné překážky a motivují mnohdy i nesmyslné jednání. Lze zde identifikovat všechny tři bloky *corporis*: metoda přirčne jisté objektivní fyziologické a psychické vlastnosti určité skupině; ty zákonitě vedou k příslušnému chování a postojům; celý soubor zůstává platný pouze pro jasně delimitovanou komunitu lidí, neboť stadiální pojetí psychontogeneze klade jasné ruptury mezi jedny a druhé; celé neblahé spojení nakonec trestá lidského jedince, vnucuje se mu jako vzor i norma. Zároveň stojí za pozornost, vzhledem k čemu je mládí permanentně vylučováno a zlehčováno, k jakým vlastnostem má dospět, komu tvoří pouhý předstupeň. Rýsuje se zde jistý skrytý adultocentrismus. Jak říká Příhoda: „Dvacetiletý není víc než slibem dospělého člověka.“²⁹

Nyní si pro zachování tematické posloupnosti dovoluji chronologický skok a před manželzy Pondělíčkovými přistoupím k *Cestě životem* Pavla Řičana.³⁰ To nám umožní vidět jasnou návaznost i míru kontinuity mezi Příhodovým raným systémem a relativně nedávným dílem žánru vývojové psychologie. Sám Řičan svou disciplínu nazývá biodromální psychologií podle grecizujícího překladu *life-span psychology*, tedy snad „celoživotní psychologie“. Hned na první pohled se ukazuje, že autor zachovává stadiální proces dospívání, resp. stárnutí; vývoj zde tedy stejně jako v *Ontogenezi* zůstává autonomní fyzikální teleologií. „Když je vývojový úkol splněn, je člověk připraven postoupit do dalšího stadia. Není-li splněn, nebo je-li splněn nesprávným způsobem, poznamenává to celý další život. Zůstat stát však není možné: genetický program nečeká, společnost naléhá, a i kdyby toho nebylo, v osobnosti samé jsou vývojové tendence, které

29 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, s. 131.

30 Pavel Řičan (* 1933) vystudoval Komenského evangelickou bohosloveckou fakultu a také psychologii na FF UK. Od roku 1971 až do začátku 90. let byl z politických důvodů převeden do Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů jako učitel, v letech 1991–1992 potom vedl Psychologický ústav ČSAV. Dnes emeritní badatel na tomtéž ústavu AV ČR a laický kazatel Českobratrské evangelické církve se vedle vývojové psychologie zabýval i psychologií náboženství a identitou a způsoby soužití s Romy.

nelze zastavit.³¹ Nakolik tomu rozumím, genetickým programem zde není myšlena nějaká banální závislost psychiky na genetickém kódu, ale spíše jistý trend lidské druhové ontogeneze. Ani vývojovými tendencemi osobnosti autor nesleduje determinaci jedince jeho vlastním psychofyzickým nadáním; biologizující prvky tak vcelku odpadají. Zůstává onen vývojový pohyb, založený na nutnosti srovnávat se se změnami vlastního těla i společenského okolí. „*Různá stadia přinášejí podobné vývojové úkoly*, nastolují podobná témata. Například pozornost, kterou na sebe poutá vlastní tělo během pubescentních proměn, se podobá pozornosti, kterou totéž tělo vyvolává při výrazných známkách stárnutí po čtyřicítce nebo po padesátce.“³² Nebylo by nemožné představit si, jak z tohoto vymezení přejít k fenomenologické *starosti*, k těm postojům vůči světu, které plynou z prosté lidské tělesné situovanosti. Nicméně zde se hledají pravidelnosti a repetice proto, aby bylo dosaženo normy, stadiálních definic. „*Každé stadium je přípravou následujícího stadia i všech dalších stadií.* [...] Biodromální psychologie se snaží popsat a vysvětlit, jakými mechanismy se výsledky vývoje tak, jak proběhl v jednom stadiu, uplatňují v dalším životě.“³³ Opět se jedná o ruptury mezi etapami, kdy stadia představují víceméně autonomní a charakteristické celky, ve kterých leží specifické úkoly a možnosti. Nejvíce patrné to je v případě selhání a defektů. „Většinu duševních poruch (...) můžeme chápat jako poruchy duševního vývoje, případně jako následky chybného duševního vývoje. Existují odvážné a dobře promyšlené pokusy (...) najít pro každou duševní poruchu příslušnou vývojovou chybu, podle možnosti navrhnout i metody, jak u pacienta přivést duševní vývoj na správnou cestu, dohonit vývojový dluh, umožnit návrat k některé ze zdravých nebo aspoň nouzově vyhovujících variant vývoje.“³⁴ Kde lze nalézt léčitelnost, tam musí existovat odchylka od normy na ose průměrnosti. Jsou-li poruchy léčitelné, pak bude zajisté existovat nějaký správný nebo alespoň ideální průběh; norma, vzhledem k níž má subjekt jednat a která tento subjekt sama definuje. Není bez zajímavosti, že si Říčan uvědomuje kulturní determinovanost mnoha jevů, dokonce i značný rozptyl vzhledem k normě. Tento liberalismus však naráží tam, kde selhávají i ostatní medicínské texty: jakkoli jevům neupírá schopnost variace a modifikace, samy struktury, na nichž se odehrávají, zůstávají stabilní.

31 PAVEL ŘÍČAN, *Cesta životem*, Praha 1990, s. 45.

32 P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 49.

33 P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 49–50.

34 P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 62.

Způsob konstrukce *corporis* mladí, tentokrát adolescenta, prozrazuje jasnou žánrovou příslušnost. Adolescenti již disponují hotovým či téměř hotovým tělem dospělého, snad ho i v něčem předčí. „Mezi patnácti a dvaceti vrcholí mládí. Kdyby bohové měli určitý věk, bylo by Venuši sedmnáct a Apollónovi dvacet. V této době je člověk nejkrásnější, tělesně i duševně nejsvěžejší, nejdychtivější a nebystřejší.“³⁵ Se všemi těmito vlastnostmi kontrastuje nevypěstlost sociální, neboť dorostenec teprve zakládá své pozdější vzdělání či kariéru, je pouhou prefigurací. Intelektuální dovednosti se sice nevyrovnejí těm adultním, tato skutečnost plyne právě z obrazu mladické ukvapenosti a nezkušenosti. „Adolescentovy úsudky budou bystřejší, rychlejší, originálnější a přímočařejší, samozřejmě také ukvapenější. Čtyřicátník bude uvažovat opatrněji, bude se více opírat o zkušenost a osvědčené metody, bude trpělivější a moudřejší.“³⁶ Mládí i tentokrát zůstává bezstarostné, romantické, diletantsky kreativní i fanaticky nesmiřitelné, radikální. Říčan je ale dostatečně liberální na to, aby reflektoval jistou míru formálnosti těchto stereotypů. Na jednu stranu situuje čas idylické lásky v mládí: „Opravdovější mladí lidé mívají sklon k hlubším a zodpovědnějším vztahům, v nichž převládá erotika nad sexualitou, kde oddanost a věrnost jsou důležitými složkami prožívaného citu.“³⁷ Na straně druhé připouští, že ty brzké vztahy, jež přetrvávají do dospělosti, mohou působit komplikace, neboť vynechávají období „polygamní hravosti“. Stejně tak hájí i přechodné období dorostenecké bisexuality, protože potlačování pouze ochuzuje celkový vývin; otupuje sice konkrétní stereotypy, ale ve jménu osudové pozice adolescence, etapy, která determinuje celý pozdější život. Sám ji nazývá klíčovou a tuto klíčovost dokonce činí pointou celého stadia dospívání.³⁸ Nakonec i vstřícný přístup utvrzuje stav rozsáhlých biomocenských intervencí, procházejících zde především územím sexuality, což podtrhují rozpaky nad sexuální svobodomyšlností, rutinou antikoncepce a šířením AIDS.

Limity a autonomnost celé etapy potom vytyčuje fenomén *moratoria*, tj. vývojové regrese, pokusu o zadržení přechodu do dalšího období. V období *moratoria* „hledáme nějaký prozatímní způsob existence, abychom získali čas k oné neviditelné vnitřní práci, k onomu skrytému zrání, po kterém teprve motýl může vyletět z kukly“.³⁹ *Moratorium* tvoří limitu i latentní nebezpečí adolescence, to-

35 P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 205.

36 P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 213.

37 P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 220.

38 P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 232.

39 P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 239.

tiž snahu nebyť adultem, pozdržet anebo vyhnout se dospělosti. Jakkoli pohyb oddálení svědčí o nevyhnutelném trendu stárnutí, stadiální koncepci to nerozměňuje, neboť vývoj probíhá prostřednictvím etap, kdy každé vývojové kategorii náleží jistá témata, specifické zákroky a biopolitická opatření, příslušný charakter a povaha subjektů, vyhlídky i hranice, za kterými už se vstupuje do odlišného *corporis*. *Cesta životem* přitom představuje poměrně sofistikovaný a liberální text, jeho největší selhání spočívá v setrvávání na strukturách konstituujících tělesné identity. Výsledná re-prezentace *corporis* mládí tak navzdory autorově snaze zůstává až překvapivě stabilní: nikoli vinou jednotlivých obrazů, nýbrž vlastní diskurzivní prací žánru vývojové psychologie.

Jako stvořený pro budování *corporis* mládí se jeví žánr tomuto věku předurčený – dorostenecké příručky. Není přitom nepodstatné, že strategie konstruování věkových identit zůstávají podobné, ne-li totožné, a to navzdory skutečnosti, že se už nejedná o diskurz vývojové psychologie, ale sexuologie, jak je vidět na příkladu dvou manuálů z pera manželů Pondělíčkových.⁴⁰ Epistemologický manifest je třeba hledat v jejich spisu z počátku 70. let, v monografii *Lidská sexualita*. Fyziologicky determinovaný psychontogenetický koncept už by tehdy působil příliš tvrdě, avšak československá sexuologie i nadále odmítala opustit myšlení v kategoriích stadiálnosti a autonomnosti lidských druhů, byť oslabených. Jednou z nich je i *dynamická norma*, jež se skrývá pod termínem *sexuální standard*. V zásadě se jedná o soubor výkonů sexuality, jako jsou četnost sexu, jeho tech-

40 Ivo Pondělíček a Jaroslava Pondělíčková-Mašlová jsou tvůrci sexuologických příruček pro dorost, jež dominovaly tuzemskému knižnímu trhu od konce šedesátých do osmdesátých let. Jaroslava Pondělíčková-Mašlová (*1927) získala roku 1953 atestaci z psychiatrie a sexuologie na LF UK, od roku 1961 působila v Sexuologickém ústavu. Známa je především pro popularizační a osvětovou činnost. Její manžel Ivo Pondělíček (*1928) promoval v roce 1952 na FF UK z psychologie, přednášel psychologii filmu na FAMU aj.; pro tuto práci zůstává podstatné sexuologické dílo, které se svou ženou tvořil. V textu pracují s tituly *Když dívka dospívá*; *Sexuální zrání mladého muže*; *Stárnutí: osobnost a sexualita*. Zatímco dívčí příručka nahrazuje starší *Dospívající dívka*, naposledy vycházející v roce 1960, chlapecká verze střídá *Dospíváte v muže*, publikovaného do roku 1976. Oba tituly tak plynule přebírají pozici dominantního textu na dané téma. Není přitom bez zajímavosti, že na zdravotnickou literaturu mělo před rokem 1989 monopol Státní zdravotnické nakladatelství, pozdější Avicenum, které drželo dosti stabilní ediční plán, takže knížka, která byla jednou určena pro oběh, potom zůstávala na výsluní i desítky let. Pro ilustraci, dvě nejvíce autoritativní dorostenecké příručky po druhé světové válce, *Dospíváte v muže* Josefa Hyníeho a *Dospívající dívka*, na níž participoval s Rudolfem Peterem a Václavem Šebkem, vycházely pod Státním zdravotnickým nakladatelstvím, resp. Avicenum od 50. do 70. let (druhý titul pouze do 60. let) v desetitisícových nákladech a na trhu měly zcela bezkonkurenční pozici. Nahrazeny byly právě až produkcí manželů Pondělíčkových.

niky a načasování vzhledem k manželství, postoje k panenství, sdílené názory apod., přičemž se předpokládá, že ten který standard bude závazný pouze pro určitý kulturní okruh. Vědomí takové relativity nevedlo ke zpochybnění pevné kategorie tělesné identity, nýbrž k transformaci významu slova norma. Nastíním ho poněkud delší citací: „Poprvé v historii vyvíjejí mladí lidé jakožto zvláštní subkultura i svůj vlastní sexuální kodex. Že však má mládež o sexuálních vztazích vlastní hodnotové představy, to v žádném případě neznamená, že se všichni její příslušníci musí podle nich řídit.“⁴¹ „Naproti tomu však přes veškerou dobrovolnost účasti na vlastní subkultuře může u mladistvých lidí vést ke konfliktům a osobním problémům rovněž *nedostatečné přizpůsobení novým (subkulturním) hodnotám*. V této souvislosti bylo poznamenáno, že ‚existuje materiál, z něhož vyplývá, že také ze zdrženlivosti mohou pramenit psychické obtíže‘. A to nikoliv proto, že by pohlavní zdrženlivost působila bezprostředně na psychiku jako patogenní vliv (...) ale psychické obtíže vznikají zde proto, že *u mladého člověka jsou za této situace v konfliktu staré a nové hodnotové představy*.“⁴² Tyto řádky vznikaly v konfrontaci se švédským uvolněním mravů v 60. letech. Chce se jimi říci, že ať už si kultura vybere jakýkoli sexuální standard, v momentě svého nastolení bude vykazovat stejné normativní rysy jako domněle bezpříznakový a dominantní úzus buržoazního *sexuálního kodexu*. Podle nových standardů tedy bude možné provádět stejnou medikalizaci odchylek a vykonávat totéž sexuologické poradenství, pouze se pozmění jejich parametry. Lidstvo má svobodu zvolit si svou identitu, ale změni tím pouze vykonavatele útisku, neboť její praxe bude totožná s výkonem té hegemonní; je možné variovat a modifikovat, nikoli však překročit paradigma norem a pevných definic.

Jakkoli to tak autoři rozhodně nemohli zamýšlet, i *corpus* mládí lze číst coby sexuální standard svého druhu, jako normovanou a normující jednotku. Práce *corporis* působí v dorosteneckých příručkách manželů Pondělíčkových velmi implicitně, nicméně stále je čitelná. Dílko *Když dívka dospívá* se stylizuje do fiktivního deníku, který prokládají sexuologické vstupy. Postava Evy prochází mladistvými láskami, avšak všechny juvenilní city jsou delegitimizovány už ve svých kořenech, neboť ty opravdové a plnohodnotné zkušenosti přicházejí až s dospělostí. Obdiv k popkulturnímu idolu netvoří autonomní a svébytný zážitek, nýbrž trénování na pozdější city. Při příležitosti prvního sexuální styku

41 IVO PONDĚLÍČEK, JAROSLAVA PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ, *Lidská sexualita jako projev přirozenosti a kultury*, Praha 1971, s. 283.

42 I. PONDĚLÍČEK, J. PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ, *Lidská sexualita*, s. 285.

se zase dozvídáme, že „sedmnáctiletá dívka ještě nemusí poznat všechny taje života, dokonce je ani nemůže prožít (a my musíme věřit tomu, že poznání se děje též intenzivním prožitkem)“.⁴³ Text zcizuje každý moment, všechno směřuje až k jakémusi později, k dospělosti – *corpus* dorostence charakterizuje právě jeho subordinace adultovi. Příručka kopíruje všechny kroky konstrukce tělesné identity mládí, nalezneme zde i rozpojení dospělého těla a dětské mysli. „Tělesné dospívání však neznamená ještě dospělost v duševním a sociálním smyslu. To ještě uplyne pár let, než se dívka v období těsně po pubertě (jako je Eva) stane dospělým člověkem, který bude schopen rozhodovat sám o sobě (a co je důležitější: i o druhých) s plnou zralostí a odpovědností.“⁴⁴ Mládí je odsouzeno k neplnohodnotnosti, poněvadž být mladým znamená nebytí dospělým. Podobně jako rozličné gendery ženství i adolescence vzniká jako mezní *jiné* hegemonních identit, negativ tichého a pilného středu dospělosti. Nedospělost se o pohlavní binarismus stará jen minimálně, chlapecká příručka vystavuje své čtenáře týmž praktikám.⁴⁵ Podívejme se na fingovaný rozhovor sexuologa a patnáctiletého mladíka: „Kdy člověk dospívá duševně? – Duševní dospělost je úzce spojena s dospělostí společenskou, sociální. Neřekneme tedy dřív než v osmnácti letech. Ale i to nutno chápat jen jako ideální normu, spíše než skutečnost. Většina jedinců, zvláště chlapců, duševně dozrává ještě mnohem později. – A kdy může člověk začít... jak bych to řekl... – Sexuálně žít? – Ano. – Ne dříve než po svém dozrání duševním a společenském. Kdyby tady rozhodovalo jen zrání tělesné, mohl by si člověk hned od počátku na sexuální akt zvyknout jako na záležitost výhradně tělesnou, a to by mu nepřineslo žádnou spokojenost, ani štěstí.“⁴⁶ Začít legitimní sexuální život není v možnostech adolescentního těla, příroda ho vybavila přespočetnou fyzickou schránkou, zbytečně brzy vyspělou, přesto neužitečnou. Mladí se svého cejchu zbaví až jako dospělí, avšak jak se člověk stane dospělým, zůstává nevyřešenou otázkou, kolem které Pondělíčkoví pouze vágně krouží, popřípadě nabízejí tautologie. Jedinec bude dospělým tehdy, když bude schopen plnohodnotného citového prožitku; takový dokáže zažít ale pouze dospělý. Výsledný *corpus* tak existuje v nevyhnutelném sousedství s adultním tělem.

43 JAROSLAVA PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ, *Když dívka dospívá*, Praha 1989, s. 105.

44 J. PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ, *Když dívka dospívá*, s. 73.

45 To by podpořilo shora nastíněný koncept pojmu *corpus*, podle kterého se jedná o autonomní a zcela svébytnou jednotku (nezávislou na pojmu *gender*).

46 IVO PONDĚLÍČEK, JAROSLAVA PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ, *Sexuální zrání mladého muže*, Praha 1977, s. 31.

Oddíl věnovaný mládí zakončím dvojicí současných textů, totiž skripty *Vývojová psychologie* Josefa Langmeiera a Dany Krejčířové a stejnojmennou monografií od Marie Vágnerové. Ty nám jednak umožní nahlédnout do dnešní podoby této disciplíny a zároveň představují tichou syntézu dosud analyzovaných strategií. Mé čtení *corporis* mládí tak pointují. *Vývojová psychologie* Marie Vágnerové⁴⁷ nenabízí žádnou sjednocující metodu a svou vědu představuje spíše jako synkretismus rozličných postupů, jež jsou vhodné pro dílčí situace. Takové pojetí je u spisu, jenž slouží jako učebnice, logické, avšak vlastní jazyková praxe kapitol o mládí a stáří potvrzuje strukturální kontinuitu se staršími díly. Autorka sice rozlišuje ty vývojové teorie kladoucí důraz na kvalitativní přechody, tedy na stadiálnost, od teorií zdůrazňujících kontinuálnost celého procesu, nicméně na úrovni diskurzivních postupů (ale i otevřenými deklaracemi) se vepisuje do té tradice, jež různé věky pořádá jako odlišné lidské druhy. Psychický vývoj charakterizuje jako „zákonitý proces, který má podobu posloupnosti na sebe navazujících vývojových fází“ a který „zahrnuje všechny složky somatické, psychické i sociální v jejich vzájemné interakci“.⁴⁸ Celým dílem přitom prostupuje napětí mezi mírou fyziologické determinovanosti a kulturně podmíněnou behaviorální odpovědí na sociální kontext. Psychický vývoj například probíhá souběhem geneticky naprogramovaného zrání a společensky limitovaného učení. Mezi nimi je však nastavena celkem jasná hierarchie. „Zrání je podmínkou dosažení stavu vnitřní připravenosti k rozvoji jednotlivých psychických vlastností a funkcí“ a „představuje časový program pro psychický (i tělesný) rozvoj jedince“.⁴⁹ Tvoří tedy základnu, na níž učení staví, psychický vývoj, a sociální reakci jedince podmiňuje jeho tělesným nastavením.

Jak jsem předeslal výše, taková úvaha je de facto prodlouženou analogií vývoje lidského (dětského) mozku, během něhož fyziologické fáze vytváření a migrace neuronů, jejich funkční diferenciaci a propojování, myelinizace nervových vláken a konečně nárůst synaptických spojení v různých oblastech mozku skutečně přináší nové smyslové a kognitivní možnosti. Jedná se o dramatický ontogenetický pohyb, jenž definuje velmi rané dětství. Přestane-li však být dětství pojímá-

47 Pedopsycholožka Marie Vágnerová (*1956) dnes působí na Husitské teologické fakultě UK, zabývá se psychologií handicapovaných lidí. Dva její texty, *Vývojová psychologie: dětství a dospívání* a *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, které zde interpretuji, představují podstatné rozšíření původních jednoduchých skript z 90. let a dodnes jsou často používanými vysokoškolskými učebnicemi.

48 MARIE VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*, Praha 2012, s. 29.

49 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 22.

no právě jako situace, jež je tímto pohybem vymezena, resp. jako zkušenost, která spočívá v osvojování nově nabyvaných tělesných a rozumových funkcí, a začne-li se brát jako kategorie sama o sobě, jejímž je vývin mozku jen jedním průvodním jevem, pouhým korelátem, potom lze snadno propadnout iluzi, že podobná výlučnost je vlastní každé další věkové třídě. Jinými slovy, úzká spojitost mezi ontogenetickým procesem a projevy raného lidského věku, jejich identičnost, svádí k hledání téže paralely vzájemné podmíněnosti tělesného a duševního vývoje i u pozdějších etap. A stejně jako fyzický vývoj mozku vytyčuje období, vlastnosti a možnosti postnatálního dětství, tak má genetický program *zrání* i v dalších fázích lidského života určovat jejich kvality z titulu fyziologie.

Spis *Vývojová psychologie* takovou analogii prodlužuje až do období dospívání. To je definováno zvýšenou hladinou dopaminu a dozráváním limbického systému, soustřeďujícího emoční prožívání, které probíhá rychleji než dozrávání prefrontální mozkové kůry, jež je naopak centrem rozhodování a zodpovídá i za kontrolu impulzivitu. Zkrátka a dobře, adolescenti mají potíž ovládat emoční prožitky, „což se projeví i sklonem ke zkratkovitému či rizikovému jednání“.⁵⁰ Stará známá romantizující písnička o emocionálním, nespoutaném, zbrklém, radikálním a divokém mládí, jaká byla už u Příhody, rezonuje nadále. Nekontrolovatelné emoce a značná energetická rezerva motivují vzrušující, intenzivní zážitky a zároveň zakalují úsudek, kdy kompromisní a málo radikální řešení v očích dospívajícího zákonitě ztrácí přitažlivost.⁵¹ Nevyřčený primát uměřené racionality, kdy neschopnost regulovat emoce je automaticky vnímána jako defekt, zároveň diskredituje všechny aktivity adolescentů jako nezralé a ukvapené. Skrze znehodnocující dispozitiv mládí je možné stopovat, jaké fenomény dnes nesou či mají nést negativní hodnotové konotace: antirasistický, antiglobalizační či *ekologistický* ideál čisté a spravedlivé společnosti,⁵² techno a street parties, *emo-styl*, veganství, členství v Greenpeace, užívání narkotik a adrenalinové zážitky, squatting, gamblerství a nakonec i vstupování do sekt.⁵³ Celý nesourodý soubor hodnot, jež se vymyká většinové doxa, která je oproti nim implicitně dospělá a na niž adolescenti většinou dříve či později – totiž s věkem – přistoupí, je automa-

50 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 372–373.

51 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 384. „Odlišný názor chápou ve svém radikalismu jako projev neochoty či omezenosti. [...] Rozumově by byli schopni akceptovat protikladné argumenty, ale není to pro ně přijatelné emocionálně,“ s. 388.

52 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 450: „Zjištění, že něco takového nejde uskutečnit, může představovat nepřijemnou zkušenost, s níž není tak snadné se vyrovnat.“

53 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 467, 470.

ticky zpochybněn už jen svým výskytem v kapitole o dospívání. Všechny uvedené aktivity jsou koneckonců motivovány pocity vlastní privilegovanosti, fascinací prožitky, potřebou neodkladného uspokojení a neschopností volit kompromisní řešení; uvedené společenské jevy nejsou než „objektivními korelátý“ těchto pochybných motivací.

Nelze však tvrdit, že by bylo všechno adolescentní jednání ve *Vývojové psychologii* pouze fyziologicky determinováno, materialistickou tvrdostí Příhodaova postupu zde nenajdeme. Většina textu se totiž zabývá vztahy adolescentů k institucím rodiny, školy, profese, vrstevníků a přátel, sexuálních partnerů, tedy ke společenským situacím a fenoménům. Autorka často zmiňuje kulturní podmíněnost určitého jednání, vynuceného očekáváním okolí nebo institucemi samotnými, které ostatně takovému konání tvoří prostor. (Vztah ke spolužákům by se mimo zařízení školy jednoduše vyvíjet nemohl.) Již zmíněný radikalismus má například představovat reakci na úzkost z hodnotového vakuu postmoderního relativismu. Jinde se píše, že dospívání je „období hledání a přehodnocování, v němž má jedinec zvládnout vlastní proměnu, dosáhnout přijatelného sociálního postavení a vytvořit si subjektivně uspokojivou, zralejší formu vlastní identity.“⁵⁴ Tuto pasáž lze číst jako relikv onoho pojetí mládí jakožto tranzitivního období, ne-identického se sebou, protože představujícího pouhou předehru k dospělosti. Ale zároveň je možné ji interpretovat jako fenomenologii sociální situace adolescenta v dnešních časech, kdy psychické a společenské reakce mladistvého pouze odpovídají na konkrétní stimuly a očekávání vznášená kulturním kontextem. V takovém pojetí by se přísně vzato už nejednalo o *corpora*, neboť všechny uvedené stereotypy a typická jednání by byla pouhou společenskou odpovědí a nikoli příznaky odlišného živočišného druhu, autonomně definované tělesné identity.

Celá tato dvojznačnost působí někdy až křiklavě, například v pasážích o genderu dospívajících. Tváří v tvář prvním sexuálním stykům dívky „více blokuje úzkost, která vyplývá z proniknutí penisu do jejich těla. Někdy mohou být i traumatizovány, zejména pokud není nepřilíš příjemný prožitek kompenzován pocitem dovršení partnerského vztahu“. Naopak chlapci „nebývají dostatečně citliví, ani když jsou zamilováni“.⁵⁵ Nedostatek průvodního komentáře nechává čtenáře na vážkách, křísí-li text přežívající stereotypy ženství a mužství 19. století, nebo zda-li pouze reflektuje postoje vyjadřované adolescenty samotnými, a jedná-li se

54 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 367.

55 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 476.

tedy o neutrální pojmenování jisté kulturní praxe. Rozostřená dvojnásobnost celého textu plyne už ze shora uvedené rezignace na metodu, kdy *Vývojová psychologie* pouze pozitivisticky kompiluje a řadí za sebe různá pozorování a zjištění. Zatímco v pasážích o emocionalitě a přidružených re-prezentacích tak fyziologický determinismus bije do očí, v oddílech o sociálním kontextu dospívajícího je zcela opomenut. Obrazy adolescence jakožto přechodného období někdy upomínají na fatálnost diskreditované tělesné identity mládí, jindy se zase tváří jako pouhá sociologická konstatování. Text tak představuje nereflektovaný soubor sedimentovaných obrazů a stereotypů, zlomků dříve vypracovaného komplexu *corporis* spíše než dílo, které by promyšleně delimitovalo odlišné lidské druhy. Avšak tím, jak pasivně Vágnerová k odkazu vývojové psychologie přistupuje, nejenže nechtěně dává průchod paralyze postmoderního relativismu, který tolik tepe, ale pouhým opakováním zažitých toposů, jež svou autoritu těží více ze zvyku než z vědecké metody, stvrzuje platnost stereotypů i jejich východiska.

Vývojová psychologie Josefa Langmeiera a Dany Krejčířové⁵⁶ byla napsána jako vysokoškolská skripta, a tak v ní stejně jako v předchozím textu nelze hledat jednotný metodologický postoj nebo explicitně formulovanou strategii konstruování tělesných identit. Avšak stejně jako dílo předchozí prozrazuje už tím, jak je napsáno, jistou ideologii. Nelze přitom říct, že by spis alespoň na manifestační úrovni nebyl v jistém slova smyslu pokrokový; deklarativně rozvolňuje předpoklad kauzální závislosti mezi tělesným, psychickým a sociálním vývojem. „Souběžnost a závislost (...) zdaleka není úplná ani neznamená přímou příčinnou podmíněnost, jak to předpokládaly většinou starší práce.“⁵⁷ Dokonce i odvěké obrazy dospívání, například romantickou bouřlivost, autoři relativizují, neboť „novější práce potvrdily emoční labilitu jen zčásti, neprokázaly však univerzální výskyt emočních krizí ani jejich přímou souvislost s pohlavním zráním“.⁵⁸ Odkazují

56 Josef Langmeier (1921–2007), absolvent češtiny a speciální psychologie na FF UK, působil v Sociodiagnostickém ústavu v Praze, zaměřeném na péči o děti, a od poloviny 50. let až do sklonku kariéry roku 1988 působil v Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů, kde byl i přednostou Kabinetu psychologie. Jeho celoživotním předmětem zájmu byla především dětská psychologie, se Zdeňkem Matějčkem, dalším významným pedopsychologem, vypracoval pojem *psychické deprivace*, který autorům vynesl mezinárodní ohlas. Dílo *Vývojová psychologie*, se kterým zde pracuji, vzniklo už v sedmdesátých letech jako učební text a bylo poprvé knižně vydáno v roce 1981 pod názvem *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*, doplněné roku 1991 o kapitoly o dospělosti a stáří a rozšířené do dnešní podoby ve spolupráci s autorovou dcerou Danou Krejčířovou v reedici z roku 1998. Dodnes se jedná se o hojně používanou vysokoškolskou učebnici.

57 JOSEF LANGMEIER, DANA KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, Praha 2006, s. 142.

58 J. LANGMEIER, D. KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 147.

se přitom na antropologické prameny, podle kterých některé kultury období dospívání vůbec neznají. Jeden zdroj takto „popisuje období dospívání dívky ve společnosti Mannů jako období nudné, nezajímavé, bez krizí a bez bouřlivosti a jako léta spíše omezeného vývoje osobností“.⁵⁹

A právě vědomí srovnávacího antropologického materiálu vede k asi nejpodstatnějšímu bodu. Autorům totiž neuniká, že dospívání se jakožto samostatná životní epocha u primitivních kultur nevyskytuje a naopak charakterizuje spíše Západ posledních dvou set let. Namísto jednorázového iniciačního rituálu dospělosti má dospívání „poskytnout čas a ochranu k postupnému zvládnutí všech složitých společenských úkolů“.⁶⁰ Jeho určení je tedy ryze společenské. Pokud se ale zaujme takový kulturně relativistický (a ne neoprávněný) postoj, potom se de facto rezignuje na holistické ambice vývojové psychologie jako takové, neboť tváří v tvář nepodmíněnosti dílčích stadií by bylo třeba opustit i snahy o scelující metodu, opustit představu jakési obecné teorie lidských věků. Vývojová psychologie se tímto krokem stává naprostým pozitivismem, protože kapitoly věnované jednotlivým lidským věkům nebudou mít nadále jinou funkci než soustředit dostupné vědění o tom kterém životním období. Tím se ale odsuzuje k tomu, aby pouze přejímala dosavadní zjištění, metody výzkumu a témata, zkrátka celý žánr tak, jak ho vymezily starší texty.

Nepřekvapí tedy, že se v konkrétní praxi *Vývojové psychologie* nachází totéž, co u předešlých spisů: největší důraz u je mládí vědomě kladen na sexualitu, adolescenty provází tendence k abstraktnímu uvažování, názorové radikalitě, a nakonec ani přepjatá emocionalita není úplně zavržena. Leitmotivem jsou prvotní zkušenosti s nově nabytými kognitivními a tělesnými schopnostmi, osvojování si sociálních dovedností. Dospívání zůstává ona delegitimizující role přechodného období, neboť vždy představuje nesmělý vstup do světa dospělých, na který se ještě bude muset patřičně aklimatizovat, nikdy však autonomní a plnohodnotnou zkušenost. A jakkoli autoři shora odmítli přímou kauzalitu mezi tělem a duší, rétoricky k takovému předpokladu sklouzávají, třeba když uvádí, že rozvoj „motorických, percepčních i ostatních schopností vede k novým a hlubším zájmům – k zájmu o sport, četbu, hudbu, filmy a divadlo, popřípadě se objevují i prvé vážnější pokusy o aktivní literární, hudební nebo výtvarnou tvorbu“.⁶¹

59 Jedná se o studii americké antropoložky MARGARET MANN, *New Lives for Old: Cultural Transformation – Manus, 1928–1953*; J. LANGMEIER, D. KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*.

60 J. LANGMEIER, D. KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 146.

61 J. LANGMEIER, D. KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 150.

Vývojová psychologie takovým tvrzením naráz oživuje příhodovský portrét umělce v jinošských letech i biologizující podmíněnost vývoje. A jednotlivé kapitoly jakoby nevědomě postupují od fyziologické definice, jež každý věk vymezuje, přes psychologické roviny emočního a kognitivního vývoje až po sociální interakce a nezřídka končí metafyzickými úvahami o roli náboženství; ve skutečnosti se tak nechtěně pohybují od základny k nadstavbě, od biologického k duševnímu. Už jen hierarchie textu prozrazuje své předchůdce. Témata vývojové psychologie, jak se nakonec ustálila, připomínají pradávne obvyčeje, které potomci starých kultur pietně a mechanicky udržují, ačkoli kontext jejich původu už dávno ztratili ze zřetele. *Corpus* mládí přezívá ve svých atributech jako implicitní dědictví. Přejdeme nyní k druhé krajní poloze tělesné identity, ke stáří.

Corpus stáří: senescent, geront, senior

Na manifestní a deklarativní úrovni představuje stáří antipod mládí, avšak na rovině diskurzivní praxe svou strukturací vykazuje nejednu totožnost. V Příhodově psychontogenetické vědě lze nalézt hned tři typy stáří, *senescenci* (ve věku 60–75 let), *kmetství* (od 75–90 let) a nejstarší *patriarchium*. Navzájem se liší v podstatě jen mírou postupující tělesné involuce a vyhrocováním charakteristických rysů. Stejně jako dramatické proměny těla v dětství a pubertě determinují celý vývin osobnosti, stařecká psychika chátrá se svým organismem. Příhoda sice tentokrát tvrdí, že psychický a tělesný vývin představují dva oddělené pohyby, nijak však neubírá stadiálnosti ani objektivizující povaze celého postupu. Ba naopak, autonomnost psychického vývoje podtrhuje svébytná pravidla a normy každé fáze psychontogenetického procesu: „Jako ve všech intelektuálních změnách vysvětluje se *jiná povaha inteligence*, jež nemusí být celkově nižší, lakunami v mozkové kůře, zvolněním vedení myšlenkových vln a menší průchodností synapsí.“⁶² Jedná se opět o tentýž fyziologický determinismus. Proměna těla je okamžitě podtrhována změnou psychických atributů, tělesnou involucí vzniká nový lidský druh. Od scházejícího stařeckého těla jsou potom odvozovány všechny další atributy a obrazy. Kapitola o tvořivosti v období *senia* je uvedena následujícími řádky: „Již ve čtvrté, interevialní generaci se postupně stále znatelněji projevují involuční změny (tělesné a zvláště svalové ochabování s rostoucí únavností, ochabování nervové a endokrinní), které nejen každou činnost zvolňují, nýbrž i snižují její

62 VÁCLAV PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky IV. Vývoj člověka v druhé polovině života*, Praha 1974, s. 334.

vnitřní, obsahovou kvalitu. Tím zřetelněji se projevuje úbytek tvůrčího momentu v generaci páté, senescentní, kdy do 75 let mohou se uchovat ještě tvořivé schopnosti, které se oslabují pak až do mizivosti v ontogenetických obdobích šestém a sedmém.⁶³

Degenerované stařecké tělo vykonává tu roli, kterou u postpubescenta hrála nevyzrállost; diskvalifikuje celý *corpus*. Tak například humorální involuce vede k asexualitě, přeneseně k duševní sterilitě. „Tonizující vliv pohlavních hormonů, který se jeví zvláště i ve vysoké korelaci mezi erotikou a inteligenční tvůrčí silou, ztrácí podstatně na své účinnosti.“⁶⁴ „Vyhasnutí libida může mít nepříznivé důsledky pro duševní funkce, oslabuje ještě více mnemoniku, zájmy, tvořivost a inteligenční bystrost až k senilitě.“⁶⁵ Společná fronta dispozitivu sexuality, těla a stáří vede kampaň ve jménu dospělosti, jíž jsou aktivní pohlavnost i intelektuální svěžest imanentní. Diskvalifikaci charakterizuje i odcizení sama sobě, stejně, jako je nacházíme u dorostenců, pouze má jiné atributy. Zůstává přitom paradoxem, že sešlé tělo na jednu stranu vytyčuje nepřenositelnou zkušenost a odlišný živočišný druh, zároveň ale tuto autonomní pozici delegitimizuje vzhledem ke kritériím dospělosti. Stáří představuje pouhý odlesk, stín své dospělosti, rezonující památku někdejšího plného bytí, protože není divu, že „je senescent výsledným charakterem, vyrostlým z integrace celoživotních zkušeností, z nichž každá byla určena všemi předcházejícími, a že je jeho emocionalita vzhledem k většině situací značně oslabena, neboť obsahují období, i když ne totožnost, minulých zkušeností“.⁶⁶ Stáří tvoří specifické stadium, jehož typičnost spočívá v neschopnosti každé další inovace, není než upadlou a upadající podobou někdejších kreativních a svěžích etap.

Čeho se postpubescentovi nedostávalo, toho má senescent příliš. Nadbytek zkušeností, ona stařecká moudrost, už pouze paralyzuje a znehybňuje. „Velké množství dosavadních zkušeností interferuje s novými podněty a je zřejmě brzdou při osvojování poznatků, i kdyby byla sama schopnost učení nedotčena. [...] Senescent však příliš mnoho ví, mnohé zažil, neúčastní se zpravidla produkce, nebývá v situacích vyžadujících nové informace nebo techniky, takže se zřídka

63 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky IV*, s. 355.

64 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky IV*, s. 337.

65 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky IV*, s. 339. Obraz asexuálního stáří nacházíme v medicínské literatuře už dříve. Například Hynie desexualizuje stařeny tím, že je virilizuje. „S mírnějším stupněm změn v mužském smyslu setkáváme se poměrně často u žen starých.“ – JOSEF HYNIE, *Sexuální život a jeho nedostatky*, Praha 1946, s. 31.

66 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky IV*, s. 335.

setkává s imperativní nutností učit se něčemu novému.⁶⁷ Informatickou terminologií řečeno, *memory is full*. Kýžené vyrovnanosti dosahuje pouze dospělost, totožné techniky vylučování mohou vypovídat i protichůdné obsahy. Přemíra zažitého nastoluje množství pozitivních i negativních obrazů senesce. Stáří blokuje pokrok jako zába na prameni, je konzervativní a rigidní, trpí nemocí z historie. Stejná kvalita mu ale propůjčuje moudrost, sílu poradního hlasu, užitečné zkušenosti, které zase podkopávají schopnost jednat, neboť vedou k rozvaze, váhání, opatrnosti. Senescent může zaujmout přinejlepším roli roztomilého archivu. Jinou rovínu obecného stařeckého autismu představuje karikatura. Stejně jako mnohost zkušeností sedimentuje v konzervatismu a jako senescent existuje ve stínu svého někdejšího dospělého já, tak i charakterové kvality hrubnou, vyostřují se, řeka života vymele svůj kaňon a z mírné krajiny zůstává pár zbytnělých rysů: „Senescentní sobectví je gerontology obecně připomínáno, stejně jako jeho projevy: žárlivost, závistivost, nedůvěřivost, sklon k hypochondrii a zvláště harpagonská lakotnost.“⁶⁸ Ontogeneze těmito slovy zcizuje starce samy sobě; nejsou totiž osobnostmi, nýbrž ruinami byvšího života, karikovanými groteskami, pro něž se Příhoda nezdráhá zavést molièrovskou typologii. Vedle přepjatých povahových rysů ustupuje stáří samo do sebe, získává introvertní rysy a vyklízí pozice života: „Pohyby senescenta jsou zpravidla pomalé a jejich počet je značně zmenšen.“⁶⁹ Minimalizace vlastní existence a čekání na smrt, jakási cynická citace heideggerovského *bytí ke smrti*, už jen dokreslují obraz chorobného, neproduktivního a de facto již skončeného lidského života.

Corpus stáří představuje další diskvalifikovanou tělesnou identitu, přičemž strategie vyloučení používá podobné postupy jako konstrukce *corporis* mládí. Zatímco mládež již nabyla dospělého těla a podrobení probíhá skrze nedostačnou socializaci, společensky integrovaní senescenti jsou méněcenní právě pro své tělo. Získávají atributy charakterizované krajností, přepjatostí, extrém, avšak na opačném pólu než dorostenci. Revolucionářství střídá konzervatismus, horlivost je nahrazena paralyzovaností. Hegemónní a implicitní *corpus* adulta zajistí nevyznačuje umírněnost jakožto metafyzická kategorie, ale prostě a jednoduše adekvátnost. Protože stáří i mládí definuje to, že nejsou dospělí, adultství potvrzuje samo sebe tautologií dospělosti. Dorostenec by neměl být sexuálně aktivní, protože ještě není společensky připraven, starce činí asexuálním jeho vlastní tělo.

67 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky IV*, s. 329.

68 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky IV*, s. 350.

69 V. PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky IV*, s. 346.

Příhoda opět pokládá základní rámec, nyní lze stopovat, jakými transformacemi, nebo spíše kontinuitami, v dějinách prochází.

Pondělíčková sexuologická příručka pro stárnoucí jedince si klade za cíl stereotyp stařecké asexuality vyvrátit. Jakkoli se zde stárnutí týká již padesátníků, není nelegitimní vztáhnout ho i ke *corpori* senesce, neboť v textu představuje limitní stav, výsledek procesu tělesné involuce. Kýžené bourání stereotypu ale pracuje na pozadí struktur, jež záměr od začátku podvazují a přivádějí zpět do lůna normativní a diskvalifikující tělesné identity. Samotná definice starého těla, těla v involuci, rozehrává první blok tělesné identity, když ho ustanovuje jako esenci vyvstávající z procesů tělesné degenerace. Povolená pokožka, zmenšený objem vitální kapacity plic, slábnoucí tlak sevřené ruky, zhoršující se zrak, pomalejší reakce, vyšší hladina cholesterolu v krvi nebo tempo hojivosti delimitují kategorii stáří.⁷⁰ Dlouhověký subjekt vstupuje do lékařského horizontu skrze lékařské vyšetření a jeho ideální kritérium dospělého těla. Mnohost lidské existence mizí ve strohém výkazu kvantifikovatelných hodnot, jež vyměřují prostor tohoto subjektu. Pondělíček se nezdráhá vyvozovat mnohé stařecké atributy přímo z pravdy těla: „Při posuzování sexuální agrese se například s delikventy staršími čtyřiceti let setkáváme jen vzácně. Má se za to, že ústup této deviace způsobují vlivy mimovolní a esenciální, zde např. biochemické a endokrinní, spojené se stárnutím pohlavních žláz a s úbytkem sexuálních steroidů.“⁷¹ Zároveň platí i výše zmiňovaná dynamická norma sexuálního standardu, kdy například štítivé postoje okolí odrazují ženu v klimakteriu od sexuální aktivity; stává se patologicky asexuální v té míře, v jaké ji k tomu tlačí kultura.

Autor dobové předsudky pojmenovává explicitně: „Dodnes je pro nás erigovaný penis mladého muže znakem virility, kdežto u starého známkou chlípnosti.“⁷² Takové představě oponuje sexuologickými zkoumánými; podmínky sexuality jsou u starších lidí v zásadě tytéž, tělo sex nikterak neznemožňuje, ani fyziologicky, ani humorálně, neboť androgenu, *hormonu lásky*, v těle zůstává nadbytečné množství. Spermatogeneze není u muže ukončena do smrti a klimakterium pohlavnímu styku nijak nebrání. S involucí celého těla sice scházejí i rozmnožovací orgány, to ale nemusí přivodit konec sexuálního života, nýbrž pouze jeho proměnu. *Stárnou i sexuální potřeby a zájmy.*⁷³ Jakého druhu tyto zájmy jsou?

70 IVO PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, Praha 1981, s. 14.

71 I. PONDĚLÍČEK, *Stárnutí*, s. 69.

72 I. PONDĚLÍČEK, *Stárnutí*, s. 134.

73 I. PONDĚLÍČEK, *Stárnutí*, s. 229.

Především – a opět – nejsou mladé, resp. dospělé. „Ani ve starším věku v mužově osobnosti nepřestává žít mýtus sexuálního výkonu a ‚agresivní‘ motivace v sexuálních přáních. To je nerealistické. [...] Má tedy žena vždy blíže k tomu, v čem spatřujeme věkovou normu sexuality středního či staršího životního období: přisvojit si klidné a vyrovnané přání po kohabitaci.“⁷⁴ Klidným a vyrovnaným přáním autor míní sex prodechnutý citovou investicí a spíše erotikou než hrubou sexualitou. (V sexuologickém úzu je erotické to, na čem participují city, kdežto sexualita bez lásky se fakticky rovná masturbaci – tento topos se vyskytuje napříč texty po celé 20. století.) Senesci tak přisuzuje monogamní a věrnostní ideál buržoazní morálky 19. století, který má být ve srovnání s ryzími rozkošemi dobovací sexuality mládí emocionálnější, pokornější. Nemělo by potom uniknout, že tato juxtapozice proměňuje ženskou pasivní sexualitu v cosi de facto stařeckého. Tak jako tak, specifickou sexualitu stáří charakterizuje asexualita citovosti. Touha osvobodit stárnoucí jedince zabředává do bažiny stereotypů tím spíš, čím víc se z ní snaží uniknout.

Obhajoba senescentní sexuality přitom zčásti zůstává v apelativní rovině. S rostoucím věkem přibývá momentů, ve kterých starci ustupují od pohlavního styku, ať už vinou dramatické tělesné involuce, tlakem společenských předsudků nebo pro psychické trauma, vyvolané normou sexuálního standardu. Už samotný rámec totiž stáří asexualizuje, neboť ti, kdo v sexu navzdory všemu pokračují, neustále balancují na hraně propasti. Například mužovi hrozí, že se stane frigidním. „Tento neduh ho přepadne až kolem padesátky. Libido se někdy ztrácí a o sexuální styk nemá zájem jako dříve.“⁷⁵ Sexuologické exemplum ilustruje, jak k frigiditě může dojít: věkem sešlé tělo čas od času nepodá výkon, který u něj kdysi představoval normu (neeriguje nebo naopak neejakuluje atp.). Muž se za svou neschopnost postupně začíná stydět, ztrácí sebevědomí a psychický stav nakonec solipsisticky přechází do těla jako apriorní impotence. Asexualita představuje *latenci* stáří. Dožitím do pozdního věku se vstupuje do ošemetné patogenní zóny, senescence otevírá prostor pro patologii. „Možno však předpokládat, že *zvýšený* přírůstek ve výskytu poruchy potence po padesátce je zaviněn spíše primární formou, zatímco po šedesátce spíše formou sekundární, a to následkem kritičtějšího úbytku androgenů a hlavně snížením citlivosti cílových tkání na ně.“⁷⁶ Pro jednoduchost dodávám, že primární je vrozená a sekundární za života přivoděná

74 I. PONDĚLÍČEK, *Stárnuti*, s. 232.

75 I. PONDĚLÍČEK, *Stárnuti*, s. 178.

76 I. PONDĚLÍČEK, *Stárnuti*, s. 181.

forma impotence. Není důležité, jakých počtů se zmíněné potíže reálně dotýkají. Stáří bylo vymezeno jako latentní hrozba defektu, *corpus* ustanoven chorobným – nad zestárlým jedincem se houpe Damoklův meč asexuality a dalších selhání. Jakkoli může impotence postihnou minimum zestárlých, rámec delimituje subjekt-tělesnou identitu instruktivně.

Pondělčíckovo *Stárnutí* je zajímavé hlavně svými strategiemi a praktikami, jednotlivé obrazy jsem proto nechával stranou, i když i zde by šlo nalézt odcizenost nebo karikovanost stáří. Tento deficit nahradím Řičanovou *Cestou životem*. Těžiště analýzy však nadobro zůstane na straně funkcí, nikoli re-prezentací. To, co si dovolil Příhoda, už nikdo druhý nezopakoval – jakkoli je ve všech titulech tohoto oddílu citován. Jemnější model ze začátku 90. let nestaví na tvrdém zrcadlení těla a duše. Tělesné podmínky zde představují spíše situaci, se kterou je třeba se vyrovnat. Situace ale přicházejí ve stadiích a vnucují svá pravidla, typické procesy, jevy a zákonitosti. Obraz subjektu-*corporis* konstituuje samotná volba témat, ne už tak jejich vyznění.

„Geront se musí vyrovnávat s přibývajícimi stigmaty stáří, čelit stále hrozícím pocitům méněcennosti, snad i ošklivosti a nenávisti vůči vlastnímu tělu – i tělu svého manželského partnera. Učit se – jako v postupně devastované krajině – nacházet na těle svém i na těle druhého místa dosud krásná, obrysy dosud okouzlující, vidět ve tváři i tu krásu oduševnělé osobnosti, kterou přináší střední věk a která podivuhodně odolává pustošivému vlivu stárnutí.“⁷⁷ V komprimované podobě je zde vše podstatné: tělesná involuce jakožto definiční prvek, odcizení sama sobě, osobnost jakožto relikv dospelosti, vymezení patogenní zóny. Geront se může stát paranoidním, doslova *karikaturou sebe sama*, nebo zmizet v chaosu demence a senility. Tělesnou involuci doprovází psychická *demontáž*; ta se vyznačuje zjednodušováním osobnosti i ústupem ze života, „vyklízejí se pozice. Člověk ztrácí vztah k určitým osobám, zálibám, hodnotám, ideálům, nadosobním i osobním cílům.“⁷⁸ Stáří představuje *bytí k ne-identitě* a této rozpadající se zříčenině dospelosti nelze přiznat žádnou původnost. Pokud gerontům doporučit sex, pak z důvodů ryze biopolitických, kvůli duševní hygieně, aby nepropadali úzkostem a depresím. Skrze sex zůstávají lidmi (jak symbolické), pouze vstup do sexuality dává subjektu existovat.

77 P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 374. Míra expresivity některých formulací ve srovnání s celkovou rafinovaností Řičanova díla vždy poněkud překvapí.

78 Všechny příklady P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 378–379.

Text si je na druhou stranu vědom mnoha relativit a proměnných. Může-li se zdát, že senescenti jednájí pomalu a zdlouhavě, pak to prostě může být dáno výchovou, životním stylem dané věkové kohorty, tj. generace. Duševní involuci, indikovanou horšími výsledky gerontů v inteligenčních testech, může dost dobře zapříčínovat skutečnost, že se mezi testovaný vzorek dostane větší množství duševně chorých, pro test méně způsobilých jedinců; že geronti propadají defetismu a testování předem vzdávají; nebo jsou na vině tělesné choroby podvazující konečný výkon. Zhoršení rozumových schopností bylo zase přikládáno fyziologickému úpadku mozku a v depresích, jež je provázely, se spatřoval pouhý průvodní jev. Avšak kauzalita může být opačná a právě úzkost způsobuje slabší inteligenční výkony.⁷⁹ To je všechno sice možné, ale každé vysvětlení nakonec problém přesouvá na území stáří jakožto prostoru pro patologii. Podobné dodatky pojednání o adultech provázet nemusejí. Řičanova snaha o valorizaci neblahého obrazu stáří je rozhodně sympatická, ale aby *corpus* opravdu překročil, musel by nakonec vylomit strukturu definované předmětem statistiky a opustit kritéria jako taková.

Dobrý příklad toho, jak jsou struktury tělesných identit paralyzující, zůstávají-li jako pořádací princip nereflektovány, představují kapitoly věnované stáří z diptychu Marie Vágnerové. Výše deklarovaná metodologická pluralita, ale spíše jen bezradnost z nemožnosti nastolit zastřešující princip vývojové psychologie, proměňuje monografii *Vývojová psychologie*, jak již bylo řečeno, v pouhý rejstřík jednotlivých výzkumů a psychontologických tezí. Některé re-prezentace mají být důsledkem čistě fyziologických změn, průvodním jevem objektivní tělesné devoluce. Například vlivem úbytku synaptických spojení či slabší produkci dopaminu dochází „ke zpomalení psychických funkcí a narušení jejich integrity. Za takových okolností nemůže člověk plně využívat všechny informace, které přicházejí, protože je nedokáže dostatečně zpracovávat a není ani schopen uvažovat o více faktech najednou.“⁸⁰ Takový stav věcí nese kupodivu ryze morální implikace, neboť vede ke stařeckému *dogmatismu*, rigiditě v přístupu k věcem, k *ulpřívavosti* a *rozvláčnosti*. Se stářím se dostavuje také „akcentace některých vlastností“, kdy vlivem biologicky podmíněných změn i sociálních okolností vystupují do popředí některé charakteristické vlastnosti, přičemž se nejedná o úplnou proměnu charakteru, neboť tyto akcentace „nějakým způsobem navazují na dřívější strukturu osobnosti a prohlubují její typické znaky“.⁸¹ Jinými slovy se zde

79 Všechny příklady P. ŘÍČAN, *Cesta životem*, s. 375–381.

80 MARIE VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, Praha 2007, s. 316.

81 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.*, s. 347, 349.

opět křísí neurofyziologií vyztužený obraz stáří jakožto karikatury dospělosti. Senior připomíná pokrivené zrcadlo, jež pouze deformuje či parodicky vyostřuje vlastnosti dospělého člověka.

Jak jsme si už mohli povšimnout u prvního svazku *Vývojové psychologie*, tvrdost a do jisté míry i schopnost identitotvorby těchto soudů nad seniory otupuje ono sociologizující hledisko celého textu. Degenerace mozku na jednu stranu sugeruje tělesnou podmíněnost – a tedy objektivitu – uvedených stereotypů. Ty mohou ale plynout i z horizontů a možností, jež stáří kladou kultura a instituce. „Tendence personálu se starými lidmi manipulovat a pomáhat jim i tehdy, když to není nutné (...) vede postupně k *vypěstování zbytečně nesoběstačnosti*, pasivity a k syndromu naučené bezmocnosti.“⁸² Braním zřetele na možnou tělesnou nedeterminovanost se také otvírá horizont, za nímž už *corpora* přestávají být normou tělesného útlaku.

Vývojová psychologie Marie Vágnerové má k tomuto hledisku v některých pasážích velice blízko. Většinu toho, co je považováno za typické projevy stáří, tj. i onu rigiditu, konzervatismus nebo charakterovou redukci, lze vysvětlit například tím, že senioři přistupují k *strategii zjednodušení a vyhýbání se problémům*. Než aby bylo konfrontováno s nečekanými situacemi, které již není s to vyřešit, uchyluje se stáří k jejich předcházení, k zaujetí životního stereotypu a schematicnosti, které zajišťují alespoň nějakou bezpečnost a předvídatelnost. Další karikaturní vlastnost, pedantické prosazování vlastních rozhodnutí, může uspokojovat potřebu symbolické autonomie a bizarnosti jako *schovávání zbyteků jídla a obnošeného šatstva pro potomky* zase potřebu akceptace a uznání.⁸³ Celá stereotypní obraznost stáří by se takto nejevila jako biologicky podmíněná danost (jako u Příhody), nýbrž jako svého druhu sociální strategie.

Avšak nejenže *Vývojová psychologie* velmi dvojznačně balancuje mezi hlediskem fyziologizujícím a sociologizujícím. Přijme-li se, že všechny otravné stařecké vlastnosti představují pouhou společenskou odpověď, potom momenty, jimiž jsou tyto reakce podněcovány, nejsou pro stáří o nic méně degradující. Senioři se už pouze snaží udržet si *ještě nějaké* vlastnosti, zabránit neodvratné ztrátě. Jejich strategie chování jsou motivovány veskrze vegetativními potřebami, sledem ztrát, nemožností a neschopností. O stáří se mluví slovníkem zhoršení, redukci, pasivního příjmu. Relativní společenská odpověď tak získává svou objektivní příčinu v celkové tělesné a duševní involuci, která je takto vyčerpávající definicí se-

82 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II*, s. 421.

83 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II*, s. 410–414.

nesce. Časovost stáří pak nejlépe vyjadřuje příslovce „už“ – věci už nemají smysl, už je čas bilancovat, nejlepší časy už odezněly, už je nepotká nic než postupující degenerace. Není třeba připomínat, že se jedná jen o jedno z možných hledisek na stáří, sama *Vývojová psychologie* zmiňuje například jungovské či křesťanské pojetí, která jej naopak valorizují a kladou do něj vrchol lidského života, tedy tu kvalitu, která v diskurzu vývojové psychologie patří dospělosti.

Co se bezprostředně vkrádá na úrovni slovníku, formalizuje se v obrazu stáří jako období bilancování, meditování, duchovní transcendence – neboť zde ve světě vezdejší už starce beztak nic nečeká. To lze shrnout pojmem *gerotranscendence*. „Starý člověk se odpoutává od vnějšího světa a směřuje k dožití v izolaci soukromí a klidu. Dění v okolním světě ho nezajímá, už se ho subjektivně netýká, osvobodil se od spěchu a napětí a v souvislosti s tím dochází i k přehodnocování vlastní identity.“⁸⁴ Senioři jsou vnímáni jako lidé žijící po konci života, kdy už nelze ničeho – míněno ničeho dospělého, tj. kariéry, prokreace apod. – dosáhnout, a v tomto zbytném čase mohou pouze s odstupem poustevníka medítovat, případně se rozplynout v altruismu služby mladším generacím. Negace jejich identity je dovršena tím, že jsou vnímáni pouze jako jakási generační masa, jako součást širší lidské kontinuity, oné věčné komedie zrození a smrti.⁸⁵ Není divu, že v tomto metafyzickém opojení dojde i na náboženství, jež je sice pojednáno spíše jako sociologický aspekt transcendovaného stáří, nicméně není nepříznačné, že o roli víry jakožto sociální instituce je řeč pouze a jedině v kapitole věnované senesci. Tento zdánlivě nevýznamný detail nakonec obnažuje strategii celého textu: byť by metoda mohla sugerovat opak, ke konstrukci *corporis* stáří dochází pouhým opakováním, vystavením textu na starých strukturách, samou definicí a vymezením žánru, jeho ohraničením zděděnou topikou.

Učebnice Josefa Langmeiera a Dany Krejčířové potom princip takové sumarizace obnažuje. Skripta pochopitelně nemohou mít ambici vnést do diskuse poslední slovo, pozitivizující souhrnnost se od nich naopak očekává. Avšak stejně jako u pozitivismu v historii i zde platí, že jen volba témat, pouhý obsah inventáře představuje interpretaci. Podobně jako u kapitoly věnované dospívání platí, že autoři relativizují vliv biologické determinace na podobu senescentního jednání, nicméně ne už tak jednání samotné. Z volby témat opět vyplývá, že stáří je prostor definovaný tělesnou involucí, že představuje onen obrat ke svému nitru („lidé se s věkem stávají spíše introvertovanějšími“)⁸⁶ a odevzdání se ve prospěch

84 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II*, s. 401.

85 M. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II*, s. 300.

86 J. LANGMEIER, D. KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 207. Ostatní příklady s. 202–215.

společnosti, což se projevuje obratem směrem do vlastní rodiny, mentorováním vnoučat. Stáří se ale nepozorovaně stává především hygienou stáří, tj. onou výše konstatovanou péčí o zbytek vlastního života, o jeho pokud možno co nejméně problematické dožití. V jistý moment se samotná hygiena stáří stává hygienou smrti, naukou o hladkém odchodu ze světa. *Vývojová psychologie* nechtěně sestavuje výčet atributů stáří, tj. všech relevantních výroků, jež byly o gerontech proneseny. Spíš než encyklopedii stáří nám ale vyjevuje jeho dispozitiv, čítanku disciplín, strategií, oborů a metod, jež dávají vzniknout diskurzu o stáří.

Své zkoumání zakončím u Heleny Haškovcové,⁸⁷ jejíž dílo už v podstatě zcela rezignovalo na explicitní tvorbu obrazů a re-representací a u níž se kategorie stáří redukuje na výslednici hygienické, biopolitické praxe. Autorka vlastně žádný psychologický systém nenabízí, na to se již rezignovalo. *Fenomén stáří* není než soupisem provozovaných opatření, pouček a návodů a inventářem institucí. Tělesnou identitu je tedy třeba hledat jako nevyčtený předpoklad na pozadí zdánlivě nevinné hygieny. Definice stáří, které Haškovcová předkládá, v podstatě deklarují koncepční bezradnost; není koneckonců podstatné, co senescence ve své esenciálnosti znamená, stačí se prostě spokojit s faktem, že taková kategorie existuje. „Každá společnost si vytvářela vlastní pojetí stáří, od něhož se pak odvíjelo i konkrétní sebepojetí starých lidí. Ti se pak v důsledku celospolečenské atmosféry buď cítili dobře, v soulase s převážně kladným pojetím stáří, či uboze a odstrčeně, v návaznosti na převažující negativistické pojetí.“⁸⁸ Prozření konstruovanosti stáří nejde za uvedenou dvojici oblíbenosti, jež se má odvíjet z údajného společenského marxismu, kdy kultura věk valorizuje pouze vzhledem k možnostem vlastního blahobytu. Stejně tak autorka reflektuje, že starými jsou v různých dobách shledávání různě staří lidí,⁸⁹ nicméně takto pojatá senesce

87 Helena Haškovcová (*1945) prošla během své dlouhé kariéry značným množstvím ústavů a institucí, z nichž alespoň namátkou zmíním oddělení Klinické imunologie na LF II Praha (v letech 1972–1982) a Kabinet gerontologie a geriatrie, kde působila v období 1982–1990. Autorka stála u zrodu oboru lékařská etika u nás, pomáhala vytvořit první univerzity třetího věku, v letech 1996–2002 vedla Katedru psychosociálních věd a etiky na Husitské teologické fakultě UK a od roku 2002 dodnes působí jako pedagožka v oboru aplikované etiky na FHS UK. Titul *Fenomén stáří* spatřil světlo světa ve dvou vydáních, roku 1990 a 2010. Druhé vydání doznalo podle autorčiných slov zcela zásadních změn a i pro soudobost se budu věnovat právě jemu. *Thanatologie* by měla slovy recenzenta plnit funkci skriptu a základního medického textu, vyšla v letech 2000 a 2007.

88 HELENA HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, Praha 2010, s. 37.

89 Toho si byl vědom i Pondělíček. Autory nepřestává fascinovat, že padesátiletý Vančura byl osloven ctihodný kmete a že Magdalena Novotná přišla na Staré běldlo v pouhých padesáti čtyřech letech.

pouze posouvá dobu své inaugurace, jako esence zůstává nezpochybněným, objektivním stadiem.

Explicitní obrazy stáří, třebaže pouze okrajové a marginální, lze nakonec nalézt i zde. Třeba když Haškovcová v souvislosti se vzděláváním gerontů promýšlí jejich studijní možnosti. Stratifikace věd podle věku působí jisté rozpaky: „Na studium lékařství nebo jaderné fyziky si ukázněný senior zcela správně netroufá. Oblíbenou volbou je historie (obecné dějiny i dějiny jednotlivých oborů), filosofie a teologie.“⁹⁰ Vysvětluje se to tím, že v duchovních vědách a v umění zůstávají lidé déle tvůrčí než ve vědách přírodních, protože tendence k introverzi obratu k duchovnosti svědčí: „Neudivuje proto, že v oblasti filosofie, historie a v jiných podobných disciplínách je tvůrčí zenit člověka zachován nebo dokonce posunut do vyššího a vysokého věku.“⁹¹ Historie je tedy vědou stáří, věru lichotivé. Autorka dále rekapituluje množství sedimentovaných stereotypů, jakými jsou asexualita, ruinóznost vzhledem k někdejší identitě, konzervatismus, introverze (kterou přebírá přímou citací z Příhody) a v neposlední řadě ústup ze života, odlidštění. „Většina autorů uvádí, že s postupujícím věkem dochází k *oploštění emotivity*. Bývají oslabeny vyšší city, například láska k vlasti. Také sociální citění bývá někdy sníženo, jakoby smazáno. V důsledku toho se někteří staří lidé chovají nejen nekorektně, ale dopouštějí se i tzv. *společenských nehorázností*.“⁹² Seniorům se o pár stránek dále přiznávají i zcela specifické a autonomní kvality, nicméně rámec zůstává jasně diskvalifikujícím. Co se sexuality týče, autorka zde v podstatě recykluje Pondělíčkův rozpor, kdy proti odsouzeníhodným společenským předsudkům vůči sexuálně činným gerontům klade cudnou erotiku. Text soustředěný kolem dispozitivu stáří nutně vykazuje chronický synkretismus, ale na rozdíl od Příhody zde není žádná snaha o konceptuální tmel, dokonce ani potvrzení rádooby vědeckým biologismem není potřeba – ostatně takový balast by dnes působil už jenom nevěrohodně.

Zcizování a nekonečný prostor nicoty, jež *corpus* senesce charakterizují, tvoří tiché imperativy biopolitiky stáří. Toho stáří, jež se také nazývá *post-produktivním* věkem a jehož členy známe jako *důchodce*. Jakápak tělesná involuce; geronty definuje vztah k pracovnímu procesu a k výrobním prostředkům, skrze něž je čas seniorů hodnocen jako prázdný, rychle uplynávající a odumírající: „Začínající

90 H. HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, s. 137.

91 H. HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, s. 164: „Méně známým faktem je, že ve stáří stoupá *dájem o historii a všeobecné dění*. Seniori dobře hierarchizují, což znamená, že rozlišují podstatné od nepodstatného.“ (s. 147).

92 H. HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, s. 154.

penzisté však neopustili jenom práci, ale také konkrétní síť spolupracovníků a známých. Vyzvali se tedy z celé řady důležitých sociálních vazeb. [...] Nepřekvapuje, že se začínající penzisté ocitají ve značné sociální izolaci a odborníci mluví o *sociálním bankrotu* a *sociální smrti*.⁹³ Subjekt mimo společenský proces výroby neexistuje, nebo lépe postupně mizí. Veškerá péče vynaložená na správu a zušlechťování volných chvil stojí na hrůze z oné amorfní masy permanentně volného času. Nikdo si neklade otázky, jak kultivovat volno dospělých, protože jeho plnohodnotnost plyne ze skutečnosti, že ohraničuje pracovní dobu. Naopak senescenti by se bez biomocenských intervencí nejspíš utopili v nicnedělání. (V ironické paralele to připomíná péči, s jakou francouzská koloniální správa o dvě století dříve omlouvala otrokářství tím, že černoši by bez tvrdé práce zdegenerovali.⁹⁴) Odtud idea univerzit třetího věku, stacionářů domovů důchodců a specializovaných zájmových kroužků: volnou dobu nelze ponechat samu sobě, je třeba ji zušlechťovat pro dobro, blaho, duševní klid, a tedy pro zdraví a tělo seniorů. „Cílem seniorského vzdělávání je *smysluplně kultivovat čas stárnoucích dní*.“⁹⁵ Nikoli explicitně formulované obrazy a re-prezentace, ale nakonec sama praxe biomoci vytyčuje a delimituje *corpus* stáří: geronti budou těmi, o koho je postaráno právě tímto specifickým způsobem. Za hranicemi institucionálního kritéria a statistické tabulky senioři mizí; stejně tak přestávají existovat ve chvíli, kdy opustili brány nemocnice. Podobně jako biologizující jazyk reflexní fyziologie črtá objektivní a oddělené tělesné identity, tak péče a potřeby jednotlivých institucí determinují svůj vlastní subjekt-život, jež je třeba zpracovat a zařadit: „Bylo opakovaně doloženo, že když senioři studují a aktivně se účastní některého z odborně garantovaných programů, méně si všímají existujících osobních problémů, lépe je překonávají a skutečně méně stůňou.“⁹⁶ Slovy Foucaulta: stát se ujal pastýřské moci, aby pečoval o kolektivní celky i individuality a zajistil spásu již zde, na zemi.⁹⁷ Společnost nekultivuje pouze jednotlivce, ale zprostředkovaně především samu sebe. Jednotlivec se stává subjektem, dotyčným *corpore* ve chvíli, kdy vstupuje do obzoru institucionálního zájmu, kdy jím je performován: jeho tělo bude napříště tělem receptu na lék, jeho jednání chováním pacienta.

V nejkrajnější podobě usilují biopolitické intervence o blaho umírajících: jsme svědky hygieny smrti, opečovaného odchodu. Reprezentují ji bílé pleny, které se

93 H. HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, s. 82.

94 E. DORLIN, *La matrice de la race*, s. 253–254.

95 H. HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, s. 129.

96 H. HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, s. 128.

97 MICHEL FOUCAULT, *Myslení vnějšku*, Praha 1996, s. 204–207.

spouštěly v nemocničních dormitářích přes postele zesnulých, aby uchránily zbývající pacienti; patří sem eutanázie nebo asistované sebevraždy, ale i poradenství pro pozůstalé. Haškovcová pro dnešní epochu prosazuje *paliativní* medicínu čili pečující a humanizační opatření, jež mají odstranit třeba fenomén vegetativního přežívání na přístrojích, tj. dystanázii, vytlačit ten přístup, který nedokáže myslet smrt mimo kategorie medikalizace. Než zdlouhavé a neúčinné léčení, to raději brzký konec v civilních podmínkách. *Thanatologie* tak učí, jak přežít svou smrt ve zdraví. Nakonec i zde narážíme na explicitní formulaci *corporis* umírajícího, jež zjevně odkazuje ke stařeckým atributům. Subjekt na smrtelné posteli vykazuje „výraznou introvertní orientaci. Ve snech nebo polospánku vede jistý monolog, v němž rekapituluje celý svůj život nebo jeho části a bilancuje. [...] Později převládá mlčení. Zaniká smysl pro čas a ticho se stává důležité. V takových chvílích pamatujme na sílu a význam ticha.“⁹⁸ I v institucionálním rámci hospiců vznikají jasná kritéria toho, komu náleží péče, a kdo je tedy umírajícím. Přese všechno zde nevzniká ani masová identita, ani inventář vlastností, pojmím a neredukovatelným momentem těla zůstává blížící se smrt jakožto lidská, fenomenální zkušenost. Možná že *paliativní* péče skutečně představuje onen prostor, který překračuje hranice *corporis* a ponechává člověka samotného pouze s autentickou zkušeností své tělesnosti, bez jakékoli normující identity.

98 HELENA HAŠKOVCOVÁ, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, Praha 2000, s. 64–65.